

ЧОРНОМОРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ
НАВЧАЛЬНО НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

Кафедра соціальної роботи, управління і педагогіки

УДК 464.4-053.9:17.02

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ЗА ПЕРШИМ РІВНЕМ ВИЩОЇ ОСВІТИ (БАКАЛАВР)
НА ТЕМУ:

**ДЕОНТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ
СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ**

Виконала: студентка IV курсу, групи 461з

галузь знань:

23 Соціальна робота

спеціальності:

231 Соціальна робота

Дарбінян Аліна Олександрівна

Керівник:

кандидат історичних наук, доцент

Малиновська Н.Л.

Рецензент:

к.н. з держ.управл., доцент

Штрирьов Олександр Миколайович

м. Миколаїв – 2024 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	6
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ	6
1.1. Соціальна робота з людьми похилого віку: зміст, особливості, сучасне розуміння поняття «старість»	6
1.2 Етична складова соціальної роботи з людьми похилого віку	13
1.3. Джерела етичних нормативів соціального працівника	19
Висновки до першого розділу	32
РОЗДІЛ 2	34
ДЕОНТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО	34
2.1 Деонтологічні аспекти соціальної роботи з людьми похилого віку	34
2.2 Досвід реалізації міжнародних настанов з соціальної роботи з людьми похилого віку	52
2.3 Деонтологічні вимоги до соціальних працівників, які працюють з людьми похилого віку	62
Висновки до другого розділу	71
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	77
ДОДАТКИ	87

ВСТУП

Актуальність дослідження. Соціальна робота з людьми похилого віку для соціальної держави, якою є Україна, знаходиться у центрі уваги незалежно від політичних та соціокультурних обставин. Підтвердженням тому є модернізація форм та методів соціального обслуговування людей похилого віку, внесення змін до нормативно-законодавчого забезпечення щодо соціального захисту цієї категорії, тощо. Але в сучасних умовах актуалізуються питання деонтологічного характеру і потребують узагальненні теоретичних знань та вивчення практичного досвіду.

Звертається увага на те, що варто змінити уявлення про вікові стандарти, можливості довголіття людини, активного життя тощо. Відкриття медицини, освіченість, самодисципліна, об'єктивні характеристики так званого «старіння» багатьох суспільств, що належать до європейської цивілізації – ці та багато інших причин спрямовують переосмислення стандартів входження людиною у свій «третій вік». Але інформаційне відсування меж старості, автоматично не змінює природний стан речей. Ця фаза життя людей похилого віку потребує особливої уваги з боку суспільства і цілеспрямованої фахової соціальної роботи, що і дає підстави для розгляду деонтологічних аспектів соціальної роботи з людьми похилого віку.

Особливе місце у соціальній роботі з людьми похилого віку займає проблема етичного відношення соціального працівника до таких клієнтів, його відповідність встановленим вимогам, дотримання етичних норм і деонтологічних правил, як під час безпосереднього спілкування, роботи з людьми похилого віку, так і у оцінці ним їх життя, поведінки, соціального статусу у позаробочому середовищі.

Актуальність теми засвідчує інтерес науковців до вивчення деонтологічних проблем. У роботах В. Джуган, В. Стешенка, Н.Коляди подається аналіз причин, чинників і соціальних наслідків процесу старіння,

виявляються тенденції його розвитку. Вивченням різних аспектів професійної деонтології займаються В. Куліченко, Т. Семигіна, І. Сушик, Р. Зозуляк-Слущик; питання соціальної роботи з людьми похилого віку висвітлено в працях І. Іванової, К.Олійник,Ю. Мацкевича, І. Савельчук. Питання професійної етики розглядають Т. Аболіна, О.Клочко, Н. Анацька, С.Роєнко, формування деонтологічної культури у майбутніх соціальних працівників відображено в науковому доробку таких науковців, як Д. Сай, І. Серєда, В. Петрук, І. Шлепакової.

Мета дослідження – дослідити деонтологічні аспекти практичної соціальної роботи з людьми похилого віку.

Об’єкт дослідження – соціальна робота з людьми похилого віку.

Предмет дослідження – деонтологічні аспекти соціальної роботи з людьми похилого віку.

Відповідно до мети дослідження визначено наступні **завдання**:

- узагальнити теоретичні основи соціальної роботи з людьми похилого віку;
- проаналізувати етичну складову соціальної роботи з людьми похилого віку, використання деонтологічних знань та навичок у практичній роботі соціальних працівників з даною категорією;
- охарактеризувати джерела етичних нормативів соціального працівника;
- зацентувати увагу на деонтологічних вимогах до соціальних працівників, які працюють з людьми похилого віку;
- розробити рекомендації-пам’ятки для соціальних працівників щодо підвищення рівня поінформованості з деонтологічних аспектів соціальної роботи з людьми похилого віку.

Методи дослідження. У ході дослідження використано теоретичні методи: аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення педагогічної, психологічної та соціологічної літератури, що дозволило систематизувати та узагальнити теоретичний матеріал з досліджуваної теми.

Теоретичне значення полягає в узагальненні сучасних поглядів щодо оновлення стереотипів вікових стандартів життя людини, і відповідно привнесення цього у практичну соціальну роботу з людьми похилого віку.

Практичне значення. Теоретичні та практичні положення, висновки й рекомендації можуть бути корисні у практичній роботі соціальних служб, соціальних працівників, які безпосередньо працюють з людьми похилого віку, матеріал може бути використаний громадськими організаціями та іншими недержавними організаціями, що залучені до соціального захисту людей похилого віку і потребують теоретичних знань з деонтології саме з цією категорією.

Сучасний фактичний матеріал також буде корисним при підготовці лекційних та проведенні практичних занять зі студентами спеціальності 231 «Соціальна робота» з дисциплін «Деонтологія соціальної роботи», «Соціальна геронтологія», «Соціальна робота з різними категоріями клієнтів» та під час проходження різних видів навчальних та виробничих практик студентів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження було представлено на XXI Міжнародній науковій конференції «Ольвійський форум - 2024: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі» (20-23 червня 2024 р., Чорноморський національний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв)

Публікації: Дарбінян А. О. Роль деонтологічної культури у професійній діяльності соціальних працівників // Ольвійський форум – 2024 : стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі : XXI Міжнар. наук. конф. м. Миколаїв : програма та тези / Чорном. нац. ун-т ім. Петра Могили. – Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2024.– С.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (79 найменувань), додатків. Загальний обсяг роботи 92 сторінки, обсяг основного тексту – 77 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ

1.1. Соціальна робота з людьми похилого віку: зміст, особливості, сучасне розуміння поняття «старість»

За даними Міністерства соціальної політики «в Україні близько 9 мільйонів людей похилого віку - це кожен п'ятий мешканець міста та кожен третій мешканець села; з них майже три мільйони людей з інвалідністю...». Ці дані треба сприймати не тільки, як безпосередні проблеми даної категорії, а й як необхідність і потребу для суспільства в цілому пропонувати сучасні підходи у мінімізації соціальних ризиків через сприйняття старості і старіння (найбільший і неминучий з соціальних ризиків) бути готовими співіснувати, допомагати, залишатися включеними у суспільне життя.

Цьому активно сприяє соціальна робота, як має суттєвий практичний досвід та наукові теоретичні праці.

Соціальна робота з людьми похилого віку – це, в першу чергу, соціальна терапія, здійснення догляду, соціального захисту, допомоги та підтримки людей похилого віку; залучання їх до різних видів соціальної активності, організації дозвілля [18, 34, 43, 45].

Під соціальною роботою з людьми похилого віку розуміють професійну діяльність, яка здійснюється спеціально підготовленими фахівцями та спрямована на надання індивідуальної допомоги людині похилого віку, її сім'ї або групі осіб похилого віку, які опинилися в скрутному життєвому стані, шляхом інформування, діагностики, консультування, прямої натуральної та фінансової допомоги, догляду та обслуговуванню хворих і самотніх, педагогічної і психологічної

підтримки; орієнтує людей похилого віку на власну активність у вирішенні складних ситуацій і допомагає їм у цьому [45, 57, 58].

Мета соціальної роботи з людьми похилого віку полягає у відновленні їхньої здатності до нормального функціонування в суспільстві, створення для них умов, які сприяють їх фізичному виживанню та збереженню їх соціальної активності, покращенню їх соціального здоров'я.

Щоб виконувати цю роботу професійно і якісно, соціальним працівникам треба володіти новими сучасними знаннями відносно того, що сьогодні сприймається як старість, які проблеми виникають у людей похилого віку, на яку допомогу вони розраховують і які існують позитивні практики щодо деонтологічної складової соціальної роботи з людьми похилого віку.

Як зазначають науковці, «Старість як фаза життя – не є бажаним чи очікуваним періодом, не супроводжується позитивним або навіть нейтральним сприйняттям. Зменшення обсягу соціальних ролей, доступних для пенсіонерів, викликає побоювання молодшої частини суспільства щодо старості та виходу на пенсію. Стереотипне уявлення про осіб похилого віку багато в чому зумовлене соціальними очікуваннями як представників інших вікових груп так і очікуваннями самих осіб похилого віку. Ці очікування стосуються способу життя, сімейних ролей, вони пов'язані із вимогами відносно поведінки та активності самих людей похилого віку та інших осіб, що їх оточують чи з якими вони змушені контактувати [24, 61, 66].

Як зазначає В. Джуган, «стереотип не враховує неоднорідність старості, не враховує, що старість у 65 років відрізняється від старості у 80 та 90 років, звідси і йде мова про поділ старості на третій і четвертий вік [24].

Це розшарування має не лише демографічне значення, а, перш за все, соціальне та соціокультурне: третій вік трактується як період, що настає після піку професійного розвитку, пов'язаний із поступовим виходом

особи із професійної діяльності та відмовою від соціальної активності, але також і з певною незалежністю. Четвертий вік більшою мірою пов'язаний із явищем залежності та потребою у догляді. У науковій літературі період похилого віку описується як такий, що пов'язаний зі значним життєвим досвідом та низкою нових властивостей, не притаманних попереднім етапам життя [24].

Саме тому цей період стає об'єктом дослідження багатьох наук соціо-гуманітарного блоку. Першими на цей особливий період життя людини звернули увагу статистика та демографія наприкінці ХІХ – першої чверті ХХ ст.

У цих науках виділені два типи старіння: «знизу» і «зверху». «Старіння знизу» є результатом зниження народжуваності. «Старіння зверху» є результатом збільшення середньої тривалості життя населення, зменшення смертності в старшому віці, навіть за умови низької народжуваності.

У роботах демографів А. Вишневського, І. Калинюк, А. Кваші, Е. Россет, А. Сови, Н. Федоренко подається аналіз причин, чинників і соціальних наслідків цього процесу, виявляються тенденції його розвитку. Відомий польський демограф Е. Россет одним з перших вказав на те, що у старшому суспільстві змінюється вся сукупність суспільних відносин. Враховуючи те, що ці погляди було висловлено автором наприкінці 1950-х років, відзначимо їхнє прогностичне значення. Водночас, дослідник акцентував на демографічному та економічному зрізі проблеми і не аналізував соціокультурні аспекти, пов'язані із необхідністю зміни суспільного підходу щодо старості та подолання дискримінаційних уявлень про осіб похилого віку.

Суспільство в цілому та окремі соціальні інститути повинні пристосовуватися до процесу старіння населення, переглянувши усталені норми щодо людей похилого віку, по-новому визначаючи їхнє місце в соціальній структурі та роль в системі суспільних відносин. Однак, часто

маємо ситуацію, коли виклики, пов'язані із загостренням проблематики старіння населення, сприймаються управлінцями, політиками і громадськістю виключно у соціально-економічній площині та пов'язуються з простими відповідями, такими як збільшення фінансування системи соціального захисту чи зміна межі пенсійного віку.

У науковому розумінні сутнісної природи явища старості склалися два істотно відмінних підходи: функціональний і хронологічний. У минулу епоху старість визначалася як фізична непрацездатність і нездатність до самозабезпечення. З появою пенсійного забезпечення в соціальній практиці встановлено законодавчо формалізований віковий поріг, після досягнення якого людина виходить на пенсію, незалежно від реального рівня працездатності. Існує думка, що на відміну від історичного минулого соціально демографічна група людей похилого віку в сучасних суспільствах набуває статусу номінальної, тобто статистичної групи, що виключає наявність у неї будь-якої спільної змістовно-функціональної сутності.

Існує інша позиція наявності низки об'єднуючих життєвих, світоглядних, поведінкових та соціально-статусних характеристик і, зрештою, спільних життєвих проблем, які дозволяють говорити про людей похилого віку як про соціальну групу не тільки номінально, а й у реальному сенсі.

Розглядаючи предметне поле вивчення старіння у соціальній геронтології, варто зазначити, що представники цієї галузі знань здебільшого звертають увагу на умови життя людей похилого віку і розробляють акції з попередження чи пом'якшення негативних чинників зовнішнього середовища що, зрештою, має на меті максимально можливе продовження активного та повноцінного життя людини.

У науковій літературі старіння та старість аналізуються із перспективи низки дисциплін, зокрема із перспективи статистики, економічної науки, демографії, соціальної роботи, спеціалізованої

дисципліни геронтології та соціології. У межах останньої сформувався спектр методологічних підходів та теорій, які розкривають різні аспекти аналізованих явищ. Оптимальним поєднанням теоретико-методологічних позицій, що надалі використовуються у цій роботі, є позиції структурного функціоналізму Т. Парсонса, теоретичні положення системної теорії Н. Лумана, теорія активності (І. Камінг, У. Генрі) та теорія вивільнення (Р. Хевігхерст), теорія ейджизму Р. Батлера, а також проблемно-подієвий підхід української дослідниці М. Кухти [41].

Як зазначає М. Кухта [41], «Міждисциплінарний розгляд старіння передбачає, що воно є динамічним процесом, що задається як об'єктивно біологічними характеристиками, суспільними обставинами соціального життя суб'єкта (ця характеристика, попри зовнішню заданість, є мінливою навіть у межах одного суспільства). Умовно визначаються такі різновиди старості [34, 41]:

- «хронологічна — пов'язана з кількістю прожитих років. Вона визначається паспортним віком та важлива з позиції юриспруденції, демографії, економіки;

- фізіологічна — пов'язана зі станом здоров'я та наявністю хронічних захворювань (є важливою з позиції медицини та біології);

- психологічна — пов'язана з суб'єктивним самовизначенням людиною себе як старої, відчуттям власного біологічного віку;

- соціальна — поєднує усі попередні різновиди у реальних соціальних практиках суб'єктів, орієнтується на такий критерій, як адаптаційна здатність» [34].

Цієї ж думки дотримується й І. Іванова [34], яка акцентує увагу на сучасних наукових і прикладних вітчизняних і зарубіжних дослідженнях, сучасних концепціях і підходах ВООЗ і ООН щодо самого статусу людей похилого віку, їхніх потребах та підготовці майбутніх соціальних працівників до роботи з даною категорією.

Старіння, на думку науковців [34, 41, 61, 62], більшою мірою соціальний, ніж біологічний процес, зміст якого істотно різниться для різних епох і культур, для представників різних соціальних верств, груп і етносів. Звідси й інтегративний міждисциплінарний характер таких спостережень, оскільки для сучасного суспільства притаманні істотно відмінні від попередніх історичних періодів уявлення про дитинство, зрілість та старість і у сенсі хронологічних рамок і у функціональному сенсі.

Визначаючи поняття «старість» як соціологічну категорію, дослідники зазначають, що «... старість передбачає зміну соціально-економічних параметрів, трудового статусу, змісту роботи, ставлення до неї як до джерела доходів і матеріального благополуччя, а також зміни у виконанні соціальних ролей». У психологічному плані зі старістю пов'язані психосоматичні та особистісні зрушення, які впливають на працездатність, спілкування, самооцінку.

Існує думка, що «змістовну сторону взаємодії поколінь необхідно розглядати як в її структурно-функціональних так і в її історичних аспектах. До соціальних бар'єрів, які у сучасних суспільствах постають перед особами похилого віку, відносяться насамперед негативні стереотипи».

Самореалізації людини похилого віку перешкоджають стереотипні уявлення суспільства. Зауважимо тут, що доцільно говорити загалом про явище ейджизму у його інституціолізованій та неінституціалізованій формах, які за змістом можуть спричинятися до дискримінації осіб як похилого так і молодого віку.

Аналізуючи погляди на процес старіння у соціології, відслідковується прикладний аспект вирішення проблем старості: через ідею комунікації – теорія символічного інтеракціонізму; канали розподілу ресурсів і соціальних послуг та взаємодії між економічною і політичною структурою суспільства – теорія конфлікту; розширення соціальних

зв'язків людини та всебічному взаємообміну – феноменологія; розуміти тих, кого досліджуємо – «теорія дії» М. Вебера.

Отже, збільшення частки населення людей похилого віку вимагає перегляд проблеми пов'язаної із задоволенням потреб цієї когорти населення. Організація допомоги, яка ґрунтується на збереженні та зміцненні їх здоров'я не має обмежуватися тільки медичним характером, а повинна носити комплексний соціально-медичний характер.

Професійна соціальна робота повинна відігравати важливу роль при виявленні потреб людей похилого віку, розробці та впровадженні профілактичних, підтримуючих та відновлюючих заходів. Переважна більшість людей похилого віку потребують найширшого спектру послуг і допомоги, що надається їм сторонніми людьми. В багатьох країнах сім'ї нездатні взяти на себе всі турботи про безпорадних родичів. Тягар по догляду за такими людьми переноситься, першу чергу, на державні соціальні служби та приватних благодійні та релігійні організації.

Проблеми соціальної роботи із людьми похилого віку знаходяться в центрі уваги багатьох соціальних інститутів, соціальних і дослідницьких програм, спрямованих на вирішення соціальних питань, забезпечення належного рівня життя людей похилого віку. Тому питання підготовки майбутніх соціальних працівників потребує уваги щодо даної категорії, необхідності оволодіння новими теоретичними знаннями та здобуттям практичних навичок, щоб бути готовими до виконання професійних обов'язків на належному рівні.

1.2 Етична складова соціальної роботи з людьми похилого віку

Професійна компетентність соціального працівника полягає у знаннях геронтологічних і психологічних особливостей віку, приналежності клієнтів до тієї або іншої соціальної групи. Потреби, інтереси, захоплення, світогляд, найближче оточення, житлово-побутові, матеріальні умови, спосіб життя клієнтів – все це має знаходитися в полі зору професіонала, оскільки допоможе обрати оптимальний алгоритм соціальної допомоги, грамотно визначити проблему і шляхи її рішення. Одним з основних принципів соціальної роботи з людьми похилого віку є повага до особистості: необхідно поважати і приймати клієнта таким, яким він є.

Як відомо, необхідно відкрити «три шухляди столу»: – «Що сталося? (У чому проблема?). – Чому? (Що являється причиною?). – Як допомогти? (Що я можу зробити?)». Цей прийом допомагає медикам, психологам, соціальним працівникам посприяти людині в адаптації до реальних умов зовнішнього і внутрішнього світу.

Людам похилого віку і людям з обмеженими можливостями вкрай необхідна повага до них, як особистості, розуміння того, що вони є повноправними членами суспільства незважаючи на вік та певні обмеження. Для цього використовуються різні прийоми: виявивши проблему, зробити все, щоб реалізувати хоча б деякі потреби, допомогти установити контакт із родичами, оформити необхідні запити тощо; дуже важлива конкретна допомога дією.

Істотною стороною спілкування соціального працівника з клієнтом виступає перцепція, тобто сприйняття один одного як партнера у відносинах і встановлення на цій основі взаєморозуміння [49, 73].

Домінантний суб'єкт спілкування головує в діалозі, прагне взяти ініціативу на себе в бесіді; його менш всього хвилюють звертання чи прохання, його не турбує їх зміст й практичне значення для

співрозмовника. Це відчувається через інтонацію, жести, погляди, нав'язливість, багаторазове повторювання тощо. Соціальному працівникові необхідно дати такому клієнтові можливість виявити свою домінантність з метою почути і побачити за цим суть проблеми.

Недомінантний суб'єкт спілкування – людина, яка постійно відчуває себе прохачем; надто сором'язлива у своїх проханнях, утрудняється їх висловлювати, тому важливо допомогти їй у спілкуванні: підтримувати, стимулювати, надати можливість висловитися [73].

Люди похилого віку оперують своїми оцінками, своїми критеріями, мають свої судження, які на перший погляд, можуть викликати різні емоції у соціального працівника, можливо, навіть і справедливі, але це не означає, що треба їх висловлювати категорично і безапеляційно. У тому і виникають деонтологічні дилеми, що з одного боку соціальний працівник виступає у ролі помічника, а з іншого боку, у ролі контролера.

Етика комунікації відіграє важливу роль у пошуку порозуміння між соціальним працівником і клієнтом, у стимулюванні людей похилого віку до активної діяльності.

Серед проблем людей похилого віку найчастіше фігурують самотність, низька самооцінка і відсутність соціальної впевненості в собі, депресія, відчуття стигми й відторгнення через свої недоліки, психологічна і фізична залежність, професійне самовизначення і працевлаштування, а також болісна нездатність обговорювати свої труднощі [15, 16].

Науковці припускають, що гострота фізичних, соціально-економічних і психологічних проблем набагато вища у випадку неуродженої, а набутої аномалії за віком, що стає сильним стресовим фактором і принципово змінює життєвий сценарій людини і, у якійсь мірі, його найближчого оточення [38, 46, 48].

Одною з психологічних проблем людей похилого віку є проблема маргінальності та автоідентичності, тобто того, до якої групи відносить себе така людина – до «світу нормальних» або до «світу неповноцінних».

Як показує практика, у більшості випадків люди в міру можливостей намагаються ховати свої недоліки, щоб бути в очах навколишнього світу частиною «нормальних» людей. Якщо ж це не вдається, то людина похилого віку або іде в соціальну самоізоляцію, або в процесі комунікації з нормальними людьми відчуває себе особливо неповноцінною через гіперопіку і співчуття з їх боку. У цьому випадку основними психологічними умовами соціальної адаптації людини похилого віку можуть бути усвідомлення нею реального стану речей і адекватна самооцінка, емоційна урівноваженість, адекватні міжособистісні відносини і знаходження своєї професійної ніші на ринку праці [52].

Авторство соціальної моделі (іноді її позначають як «інтерактивну модель», або «модель взаємодії») належить головним чином самим людям похилого віку. Фокус цієї моделі спрямований на взаємозв'язок між окремою людиною і оточуючим її середовищем. Обмежені можливості не розглядаються як частина людини і як її провина: людина може намагатися послабити наслідки своєї недуги, але відчуття обмеженості своїх можливостей викликано не недугою, а відношенням людей і бар'єрами, що існують у навколишньому середовищі (архітектурою, соціальною організацією, психологічним кліматом тощо). Іншими словами, обмежені можливості, як проблема є результатом соціального й економічного утиску всередині суспільства, тому людей похилого віку скоріше можна розглядати як пригноблену групу, ніж як аномальну або трагічну.

У цьому випадку концепція незалежного життя розглядає людину похилого віку і її проблеми з точки зору її цивільних прав, а не з погляду патології, і орієнтується на усунення фізичних і психологічних бар'єрів у навколишньому середовищі за допомогою спеціальних служб, методів і засобів. Очевидно, що саме в сфері соціальної роботи, що, за визначенням, надає професійну підтримку, захист і допомогу соціально вразливим категоріям населення, повинні бути надані умови для соціальної реабілітації, адаптації й інтеграції людей похилого віку [52].

З іншого боку, незалежне життя представляє собою наявність альтернатив і можливість вибору, які людина похилого віку може обрати за допомогою соціальних служб. Акцентується увага, що критерієм незалежності є не ступінь дієздатності людини похилого віку та її самостійності в умовах відсутності допомоги, а якість життя в умовах наданої допомоги, яка містить у собі її характер, спосіб надання, контроль і результат.

Одним з найпоширеніших і, очевидно, найбільш адекватних для «професій, що допомагають», є гуманістичний підхід (К. Роджерс). Відповідно до цього підходу, для нормального існування людини, що припускає формування її високої самооцінки, необхідна активізація внутрішніх ресурсів позитивного розвитку особистості («особистісного зростання»), гуманність і можливість вибору. З іншого боку, з позицій екзистенціальної психології одним з найважливіших прагнень особистості є знаходження змісту свого існування, і для людини важливіше не те, що з нею сталося, а своє відношення до того, що сталося (В. Франкл).

У цьому випадку досить важливою задачею соціального працівника є переклад клієнта з позиції об'єкта соціального впливу, що припускає пасивну суспільну й особистісну позицію, зовнішній локус контролю, відмовлення від самостійного прийняття рішень і залежність, стереотипність мислення і поведіння тощо, у позицію здатного до саморозвитку, активного і креативного суб'єкта соціального впливу. У парадигмі «соціальний працівник – клієнт» останній повинен бути стимульований на активний вибір у виді самостійного прийняття рішень.

Соціальному працівникові було б легше приймати рішення самому, але це привело б до зростання непевності клієнта у своїх силах і його залежності від соціального працівника. Так, наприклад, у соціальних установах інтернатного типу нерідко виникає «придбана безпорадність»: переконавшись у своїй не здатності впливати на рішення, що стосуються власної долі, клієнти, не намагаючись впливати на хід події, впадають у

депресію, що може призводити до зростання захворюваності і смертності. У цьому випадку соціальні працівники можуть допомогти клієнтам активніше брати участь у рішенні повсякденних питань (наприклад, сприяти створенню рад клієнтів і рад їхніх родин як органів колективної думки), а також зробити більш прозорішими границі між інтернатом (або родиною) і суспільством.

Одним з найбільш важливих і в той же час проблемних питань у житті людей похилого віку є вибір професії і працевлаштування. Професійне самовизначення повинне містити в собі дві принципово важливі умови: активність суб'єкта професійного вибору і забезпечення кваліфікованої розвиваючої допомоги з боку соціального працівника з метою обґрунтованого й адекватного вибору професії. Часто зустрічаються випадки, коли утруднення людини похилого віку у професійному самовизначенні викликані нерішучістю і непевністю у своїх силах. Значення набуває допомога в усвідомленні і правильній оцінці своїх особливостей з позиції їхньої професійної значимості, а також інформація про професії, у яких саме такі якості можуть забезпечити успішність діяльності. Кращим результатом є формування в людини уміння усвідомлено і самостійно планувати свій особистий професійний маршрут і визначати шляхи його реалізації.

Незалежність припускає незалежність не тільки фізичну, а й психологічну, не дивлячись на наявність аномалії і ступінь її прояву. Природньо, що соціальний працівник не в змозі вирішити всі психологічні проблеми клієнта, але може цьому сприяти, застосовуючи методи психологічного консультування, надання експрес-психологічної допомоги, працювати з пост-травматичним стресом, здійснюючи, фактично, психосоціальну роботу [52].

Важливим фактором успішності медико-соціально-психологічної реабілітації є найближче мікросоціальне оточення людей з обмеженими можливостями, зокрема, їхньої родини, залишаються основними

джерелами допомоги, звичайно сполученої з фізичним і емоційним стресами, а перелік різного роду проблем (медичних, матеріально-побутових, психологічних, педагогічних, професійних тощо), що виникають у родині в зв'язку з частковою або повною недієздатності когонебудь з її членів, нескінченний.

З психологічної точки зору дуже важливо нейтралізувати дві крайності які часто зустрічаються в родинях по відношенню до людини з обмеженими можливостями: або її сприймають як тягар, що ускладнює існування й утрудняє особисте «виживання», або на неї зосереджується увага всієї родини і людина піддається гіперопіці. Виступаючи в різних ролях (консультанта, захисника інтересів, помічника тощо), соціальний працівник може сприяти формуванню правильного відношення до недієздатного родича й у цілому сприяти нормалізації внутрішньо сімейних відносин. Крім індивідуальної роботи з родиною, доцільно проводити групові заняття і сприяти об'єднанню родин (і клієнтів) з подібними проблемами.

Отже, соціальна робота з людьми похилого віку в родинях має на меті їх фізичне і, головне, соціальне і психологічне благополуччя, а з методологічної точки зору представляє собою психосоціальний підхід з урахуванням особливостей особистості і конкретної ситуації. Конкретні зусилля, відповідно до соціальної моделі, повинні бути спрямовані не тільки на допомогу людям у боротьбі з їх недугами, але і на зміни в суспільстві: необхідно долати негативні установки, рутинні правила і надати для всіх людей рівні можливості повноцінної участі у всіх сферах життя і видах соціальної активності.

1.3. Джерела етичних нормативів соціального працівника

Деонтологічний характер професійної діяльності соціального працівника змушує звертатися до сучасного трактування та застосування етичних принципів, етичних вимог та зобов'язань професії у практичній діяльності. Взаємодія між соціальним працівником та отримувачем соціальних послуг відбувається за різних обставин і з різних причин, тому не можна виключати й якісь непорозуміння чи зловживання, як з одного, так і з іншого боку.

Виконання професійних обов'язків у сфері соціальної роботи вимагає від фахівця спиратися не тільки на нормативно-законодавчі документи, а й дотримуватися визначених етичних норм.

Загальні права людей похилого віку сформульовано в Міжнародній декларації прав людини, Європейській Конвенції про захист прав і основних свобод людини, деклараціях ООН, ЮНЕСКО, ВООЗ. В Україні права й обов'язки людей похилого віку, відповідальності держави, державних та недержавних організацій прописано в нормативно-законодавчих документах: Закони України: «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» [1], «Про статус ветеранів війни та гарантії їх соціального захисту» [4], «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» [2], «Про соціальні послуги», 2019 [3] тощо.

Принципи ООН [11], закріплюючи статус людей похилого віку, представляють собою одночасно зведення етичних норм і рекомендацій відносно встановлення пріоритетів до цієї категорії населення. Це служить втіленню в життя фундаментальних положень Загальної декларації прав людини: про визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, про право кожного на соціальне забезпечення, на соціальний захист, соціальне обслуговування, соціальне забезпечення з настанням неминучого соціального випадку – старості.

Осмилення тенденцій моральної нормотворчості важливо для професійної діяльності соціального працівника з людьми похилого віку і актуалізується в сучасних умовах в силу багатьох причин.

Професійна етика є основою, а етичні кодекси є важливими для будь-якої спеціальності, тому варто зупинитися на їх значенні у теоретичній підготовці майбутніх соціальних працівників та у реалізації професійних обов'язків у практичній роботі.

Кодекс — нормативний акт (документ), що містить систематизовані норми будь-якої галузі чи її частини, або навіть декількох споріднених галузей. Структура етичного кодексу відображає нормативну систему галузі, особливості притаманних їй етико-деонтологічних відносин. Активний процес творення сучасних моделей етичної кодифікації, що розпочався у світі в середині ХХ ст., сьогодні стає нормою суспільної практики і в Україні [39].

Практика свідчить, що етичні кодекси постають в якості ефективно діючих моральних, соціально-імперативних програм як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Головна ціль створення кодексу етики соціальної роботи – узагальнення моральних засад, принципів та цінностей як основи, необхідної для фахової діяльності та сприяння втіленню ідеалів гуманізму, моральності й справедливості у даній галузі [5, 6, 19, 39]. Тому розуміння й дотримання всіх цих ідеалів, цінностей, принципів слід вважати важливою складовою кодексової культури.

Як зазначають В. Кулініченко і А. Боярський, «Кодекс як своєрідна конституція професії і є тим основним документом, в якому занотовані фундаментальні основи фахової діяльності. Знання і дотримання всіх його положень на практиці є однією з важливіших вимог роботи соціальної роботи [39].

Для розуміння й використання даних вимог ключовими моментами стають особистісні моральні якості, що необхідні для безпосередньої

роботи, зокрема, формування культури відносин між соціальним працівником і клієнтом. До таких якостей належать: совість, об'єктивність, справедливість, тактовність, терпимість, уважність і спостережливість, адекватна самооцінка, комунікабельність, емпатія тощо.

В якості спеціалізованої діяльності, соціальна робота містить в собі неповторні ситуації, протиріччя і такі проблеми клієнта, які необхідно вирішувати в процесі діяльності і які часто є предметом цієї роботи [39]. Ця обставина викликає необхідність дотримуватися в діяльності особливих, більш жорсткіших моральних принципів, норм і стандартів, що набувають статусу аксіом і сформульовані в чотирьох основних концептах:

- соціальний концепт включає співробітництво, взаємодію, комунікацію, толерантність, повагу та патерналізм;
- утилітаризм, де будь-яка діяльність повинна бути корисною і ґрунтуватись на гуманістичних принципах по відношенню до клієнтів, колег та професії; християнський концепт, де вкладено багаторічні традиції поведінки як служіння благу;
- біоетичний концепт, орієнтований на збереження життя, підвищення його якості [39].

Соціальний працівник у повинен визнавати цінність кожної людини та її право на реалізацію своїх здібностей, на гідні умови життя і добробут, вільний вибір життєвої позиції з умовою, щоб права однієї людини не перешкоджали реалізації інтересів і прав інших людей або груп.

Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України [5, 6, 31] є основою при діяльності соціально роботи і містить: етичні принципи діяльності спеціалістів із соціальної роботи, де йде перелік базових етичних ідей і традицій, що стають підґрунтям для прийняття етичного рішення в соціальній роботі: поважання гідності кожної людини, пріоритетність кожної людини, толерантність, довіра та взаємодія у вирішенні проблем, доступність, конфіденційність та дотримання норм професійної етики. Далі в кодексі описані норми етичної поведінки

спеціалістів із соціальної роботи, це етична поведінка стосовно професії, колег і клієнтів [31, 39].

Вважається, що наявність національного етичного кодексу, який регулює діяльність соціальних працівників, вже свідчить про завершення етапу професіоналізації соціальної роботи в конкретній країні. В Україні Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України, у якому враховано як міжнародні етичні стандарти, так українські умови їх реалізації, було затверджено 2005 року [5].

Фахівці Д. Сай, В. Кулініченко, та А. Боярський, які здійснили порівняльну характеристику американського та українського етичних кодексів варто, зазначають, що кодекси «регулюють морально-деонтологічні аспекти соціальної роботи. Але фактори суттєвих відмінностей історії впровадження соціальної роботи, неоднакових традицій благочинності та, нарешті, різних, іноді навіть специфічних, суспільних цінностей – призводять до суттєвих відмінностей змісту кодексів США й України» [39, 54].

Так, в Етичному кодексі США чітко визначено ціль професійної соціальної роботи, наведено деякі історичні посилання та визначено - хто саме є клієнтом. Чітко зазначено та перераховано перелік внутрішніх цінностей соціальних працівників, необхідних для роботи (сервіс, соціальна справедливість, гідність і цінність особистості, важливість людського спілкування, цілісність та компетентність), що є важливою складовою і особливістю етики соціальної роботи. Вони стають визначальними і на них будуються подальші положення Кодексу.

В українському Кодексі вказано призначення кодексу, на що спрямований та коротко викладено зміст. На думку В. Кулініченка, «Зміст вітчизняного Кодексу клієнтоцентрований, тобто клієнт має можливість диктувати норми та правила взаємодії соціальному працівнику» [39].

У кодексі НАСП існує великий розділ: «Цілі етичного кодексу...», де розкриваються етико-деонтологічні вимоги; йдеться про етичні рішення,

поведінку, принципи, стандарти, про борг соціального працівника перед колегами, клієнтами, організаціями, суспільством [54].

Особливістю є положення про заборону сексуальних відносин, як між колегами, так і з клієнтами, на цьому зосереджено увагу фахівця; містяться положення щодо охорони здоров'я, окремо виділяються певні медичні аспекти та особливості соціальної роботи в даному напрямі. Також розкриваються питання про обов'язки всього суспільства, про відношення до соціально-політичних подій, до соціальної реклами, тощо.

Ці важливі моменти в українському національному кодексі висвітлено недостатньо. Кодекс НАСП має деонтологічні парадигми. В ньому описуються особливості професійного боргу, обов'язки та можливі дилеми в соціальній роботі та шляхи їх розв'язання. Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України не акцентує деонтологічні аспекти соціальної роботи та не розглядає можливості впровадження біотичних моделей і принципів [39, 54].

Таким чином, «Кодекс етики НАСП» за своїм змістом значно ширший, ніж вітчизняний, як за кількістю положень, так і деонтологічних механізмів їх вирішення, більш поглиблено та чітко розглядає всі аспекти, пов'язані з соціальною роботою. Знання і дотримання його максимально сприяють розвитку особистості та діяльності соціального працівника до найвищого професіонального рівня. Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України, при порівнянні з американським, залишає певне незадоволення, насамперед, в зв'язку з відсутністю важливих деонтологічних положень та моментів.

В Етичному кодексі спеціалістів із соціальної роботи України [6] у загальному вигляді викладені положення, які є для фахівців принциповими орієнтирами професійної діяльності, слугують виконанню службових обов'язків, організації взаємодії з клієнтами. У цьому документі визначено подальші шляхи розв'язання соціальних проблем та прийняття найбільш адекватних професійних рішень в етико-деонтологічних питаннях.

На думку науковців, незважаючи на всі особливості та відмінності двох вищезначених Кодексів, вони виконують (повинні виконувати) однакові функції:

- «створюють єдину моральну основу професійній діяльності;
- слугують базовим критерієм для визначення професійної придатності спеціалістів;
- стандартизують поведінку спеціалістів на основі єдиних етичних вимог;
- забезпечують адекватну професії етичну регламентацію;
- забезпечують етичність поведінки і дій соціальних працівників, професіональних колективів та служб;
- гарантують дотримання прав клієнтів та можливість взаємозамінності працівників;
- підвищують, удосконалюють моральний авторитет працівників та соціальної роботи в суспільстві» [39, 54, 56, 57, 58].

Мораль в соціальній роботі не є кінцевим продуктом і самоціллю. Вона коротко закладена в кодексі етики і є невід'ємною складовою повсякденної діяльності. Етичні парадигми і ціннісні орієнтири – життя, гідність людини, гуманність, добро, соціальна справедливість – є тими підвалинами, на яких і будується соціальна робота

Деонтологічна культура проявляється у будь-якій ланці професійній діяльності соціального працівника. Характер прояву залежить від існуючих професійних цінностей, норм та принципів, які застосовуються в організації, культурі та загальних тенденціях розвитку суспільства.

Професійна етика як система моральних норм, вироблених у межах професійного співтовариства, закріплюється у фахових документах, а її дотримання регулюється фаховими організаціями. На думку Т. Семигіної «В Україні розвиток професійної соціальної роботи і, зокрема, її етичних засад носить «навздогінний» характер» [56]. «Як засвідчують публікації,

працівники соціальної сфери мало обізнані з етичними стандартами, мають специфічну систему професійних цінностей, а представники наукової спільноти послуговуються застарілою інформацією щодо міжнародного фахового регулювання» [3, 73].

У вітчизняній літературі під час обговорення етичних аспектів соціальної роботи використовують текст документа «Етика соціальної роботи: принципи і стандарти» («Ethics of Social Work – Principles and Standards»), схваленого Міжнародною федерацією соціальних працівників (МФСП) у 1994 р. [79]. Документ складається з преамбули, в якій стисло обґрунтовано важливість етичної обізнаності як складової частини професійної практики соціальних працівників, а також «Міжнародної Декларації етичних принципів соціальної роботи» і «Міжнародних етичних стандартів соціальних працівників». У «Міжнародній Декларації етичних принципів соціальної роботи» було сформульовано дванадцять етичних принципів професії соціального працівника [56].

У 2004 р. на заміну документа «Етика соціальної роботи: принципи і стандарти» МФСП та МАШСР ухвалили документ «Етика соціальної роботи, декларація принципів» («Ethics in Social Work, Statement of Principles») [76].

На думку МФСП та МАШСР, спільна декларація етичних принципів була покликана заохочувати соціальних працівників у всьому світі до роздумів про виклики та дилеми, з якими вони стикаються, та до прийняття етично обґрунтованих рішень про те, як діяти у кожному окремому випадку.

У липні 2018 р. було ухвалено «Глобальну декларацію етичних принципів соціальної роботи» (Global Social Work Statement of Ethical Principles). Проте, насправді, співіснують два різних тексти – версія МФСП та версія МАШСР (кожна організація ухвалювала їх самостійно на своїх вищих зборах). В їх основі – однакові дев'ять принципів етики, підтриманих як практиками, так і академічною спільнотою, а саме:

визнання гідності людини; сприяння правам людини; сприяння соціальній справедливості; сприяння праву на самовизначення; сприяння праву на участь; повага конфіденційності та приватності; ставлення до людей як до цілісних індивідів; етичне використання технологій та соціальних медіа; професійна доброчесність [56].

Як зазначає Т. Семигіна, «МФСП ухвалила коротшу версію декларації, у той час як МАШСР додала більше пояснень до кожного з принципів і залишила в ній ідею деколонізації соціальної роботи. Обидві організації визнають, що їхня глобальна заява може не відображати особливості національної або регіональної контекстної реальності й закликають до ухвалення етичних стандартів на національному та регіональному рівнях, які б базувались на ключових ідеях нової декларації» [56].

Глобальна декларація етичних принципів соціальної роботи (Міжнародної федерації соціальних працівників) [78] слугує загальною основою для соціальних працівників для досягнення найвищих стандартів професійної доброчесності. В цьому документі професійна доброчесність має безпосередній зв'язок з етичними принципами, тому варто зупинитися на цьому більш детально.

Звертається увага на етичному використанні технологій та соціальних медіа, тобто «Етичні принципи цієї Декларації застосовують до всіх контекстів практики соціальної роботи, освіти та досліджень, незалежно від того, пов'язано це з прямим особистим контактом чи з використанням цифрових технологій та соціальних медіа».

«Соціальні працівники повинні усвідомлювати, що використання цифрових технологій та соціальних медіа може загрожувати дотриманню багатьох етичних стандартів, зокрема, таких як повага приватності та конфіденційності, недопущення конфлікту інтересів, компетентність, належне ведення документації тощо, і тому повинні отримати необхідні

знання та навички для протистояння неетичній практиці при використанні технологій» [56].

У поясненнях до дев'ятого принципу наголошується, що «національні асоціації та організації зобов'язані розробляти та регулярно оновлювати власні кодекси етики або етичні рекомендації з огляду на місцевий контекст. Національні організації також зобов'язані інформувати соціальних працівників та школи соціальної роботи про цю Декларацію етичних принципів та про свої етичні принципи. Соціальні працівники повинні діяти відповідно до чинного етичного кодексу або керівних принципів у своїй країні».

«Соціальні працівники повинні діяти чесно: це включає в себе не зловживання владними повноваженнями та відносинами довіри з людьми, з якими вони співпрацюють; вони визнають межі між особистим та професійним життям і не зловживають своїм становищем для отримання особистої матеріальної вигоди або наживи» [56].

«Соціальні працівники визнають, що вони несуть відповідальність за свої дії перед людьми, з якими вони працюють; власними колегами; своїми роботодавцями; професійними асоціаціями, а також згідно із місцевим, національним та міжнародним законодавством; і ці різні зобов'язання можуть суперечити одне одному, що має бути обговорено задля мінімізації завдання шкоди всім особам. Рішення завжди повинні ґрунтуватись на емпіричних доказах; практичній мудрості; а також на етичних, правових та культурних міркуваннях. Соціальні працівники повинні бути готовими прозоро пояснити причини прийнятого рішення» [56].

Глобальна декларація етичних принципів соціальної роботи (Міжнародної асоціації шкіл соціальної роботи) [77] розроблена для того, щоб сприяти прагненням соціальних працівників дотримуватись найвищих можливих стандартів етичної практики завдяки постійним дебатам, саморефлексії, готовності мати справу з двозначностями та брати участь у етично прийнятному процесі ухвалення рішень для досягнення етичних

результатів. Кожен із принципів цієї Декларації слід розглядати в комплексі з іншими, а не сам по собі.

Такі документи, як ця Декларація, «найкраще працюють, коли вони віддзеркалюють моральний імпульс соціального працівника; зобов'язання не зашкодити, сприяти соціальній справедливості; визнання природженої гідності людини, її універсальних і невід'ємних прав. Визнаючи вразливість як власну, так і людей, з якими ми співпрацюємо або від імені яких ми працюємо, ця Декларація розроблена так, щоб охопити різні рівні відповідальності: перед особами, сім'ями, групами та громадами, з якими ми співпрацюємо; перед собою, організаціями, в яких ми працюємо; і ширшим суспільством, в якому здійснюються освіта, практика та дослідження соціальної роботи».

В Декларації прописано етичне використання технологій та соціальних медіа. Етичні принципи застосовують до всіх контекстів практики соціальної роботи, освіти та досліджень, незалежно від того, пов'язано це з прямим особистим контактом чи з використанням цифрових технологій та соціальних медіа. «Соціальні працівники повинні усвідомлювати, що використання цифрових технологій та соціальних медіа може стати певною загрозою принципам конфіденційності та приватності, а також вживати щодо цього потрібних запобіжних заходів. Поінформована згода має зробити зрозумілим такі можливі обмеження конфіденційності та приватності» [56].

Соціальні працівники вважають, що перевірка ідентичності користувачів онлайн-послуг, включаючи їх вік та географічне розташування, може стати проблемою, наприклад, коли вони зареєстровані та / або мають ліцензію на практику в одному місці, коли користувачі в режимі онлайн перебувають за межами юрисдикції, або важко забезпечити, щоб інформовану згоду надавала неповнолітня особа. Соціальні працівники повинні обговорювати прагматичні та етичні наслідки таких питань з реєстраційними та/або ліцензійними комісіями.

Соціальні працівники визнають можливі підводні камені асинхронного спілкування та неперевірену ідентичність осіб, з якими вони працюють, наприклад, коли розкриваються суїцидальні наміри, сексуальне насильство над дітьми чи насильство в сім'ї. Інтернет-консультування не виключає зобов'язання працівників соціальних служб звітувати згідно з національними законодавчими вимогами та захищати особу чи інших від потенційної шкоди чи небезпеки.

Використовуючи групові електронні технології соціальні працівники повинні забезпечити дотримання принципу інклюзивності (включення), щоб жодна особа не була виключена з участі через умисне упущення.

Соціальні працівники не публікують фотографії людей, з якими вони працюють, без їхньої згоди, і не повинні публікувати зображення дітей без згоди батьків чи законних опікунів.

Відносно освіти в галузі соціальної роботи, як це відображено в п. 6.4 Глобальних стандартів освіти та навчання соціальної роботи, то викладачі повинні забезпечити якісну освітню програму незалежно від форми викладання У випадку дистанційного чи змішаного режиму навчання, децентралізованого та/або Інтернет навчання, слід запровадити механізми навчання та нагляду на місцевому рівні, особливо в частині проходження практики. Соціальний працівник несе відповідальність за надання доказів етичності практики незалежно від способу практики.

Як зазначає Т. Семигіна, «Процес формування глобальних етичних принципів соціальної роботи не можна вважати лінійним. Він радше є синергетичним, адже етичні засади соціальної роботи обговорюють на різних інституційних рівнях – від конкретних соціальних закладів до міжнародних фахових утворень. Документи останніх стають основою для формування національних візій щодо професійної етики в соціальній роботі, і, навпаки, національні реалії (чи навіть особисті візії розробників текстів) впливають на міжнародні стандарти» [56].

Співставлення міжнародних етичних стандартів, ухвалених у 1994, 2004 та 2018 рр., свідчить, що фахова соціальна робота в світі рухається за траєкторією розвиткової моделі та спирається на цінності, які Р. Інлегарт відносив до постматеріалістичних, постмодерністських. Також більше уваги приділено питанням соціальної згуртованості, протидії суспільним стереотипам, запобіжним заходам під час використання новітніх технологій. Таким чином соціальна робота як професія прагне здолати свій «напівфаховий статус» допоміжної професії, яка подекуди демотивує клієнтів до змін [27, 47, 56, 58].

Водночас нові етичні стандарти орієнтують на визнання локального контексту й звертають увагу на недоцільність сліпого копіювання закордонного досвіду, прямо (у версії МАШСР) чи опосередковано (у версії МФСР) протистоять «професійному імперіалізму».

В нашій країні є чинним документ «Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України» (затверджений наказом Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту від 2005 р.), побудований ще на використанні етичних принципів документу 1994 р. Хоча визначені документом етичні принципи діяльності (повага до гідності кожної людини; пріоритетність інтересів кожної людини; толерантність; довіра і взаємодія у розв'язанні проблем клієнта; доступність послуг; конфіденційність; дотримання норм професійної етики) [5, 6] у цілому видаються прийнятними, проте назагал вони консервують вітчизняну практику у парадигмі соціальної підтримки (того, що в закордонній літературі дістало назву «велфарізму») і цінностей матеріалістичних. Подібна ситуація спостерігається у країнах, де права людини, на яких ґрунтуються етичні стандарти як 2004 р., так і 2018 р., не визнаються як цінність і дороговкази в діяльності соціальних працівників.

На думку Т. Семигіної, «спостерігаємо в Україні певну відсталість від глобальних процесів впровадження нових етичних принципів соціальної роботи, які – до певної міри – змінюють ідеологію фаху, роблять його більш емансипативним і соціетальним» [56].

Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи містить положення про етичні принципи діяльності спеціалістів, а саме у підпунктах 1.1. та 1.2. зазначається, що одним із основних етичних принципів є «Повага до гідності кожної людини. Кожна людина є неповторною та унікальною, що необхідно враховувати соціальним працівникам, не допускаючи жодного прояву зневаги до особистості. Кожна людина має право на самореалізацію, яка не призводить до порушення подібних прав інших людей. Соціальна робота є несумісною з прямим чи опосередкованим примусом клієнтів до будь-яких дій, навіть на користь клієнта або його близького соціального оточення», а також «Пріоритетність інтересів клієнтів. Спеціалісти із соціальної роботи спрямовують усі свої зусилля, знання та навички на допомогу окремим громадянам, сім'ям, групам, спільнотам та громадам для їх удосконалення, а також з метою розв'язання конфліктів та подолання їх наслідків» [54].

Хоча соціальні працівники можуть бути добре підготовлені до різноманітних ситуацій з якими вони можуть зіткнутися у професійній діяльності, неможливо підготуватися до всіх ситуацій та обставин, які потребують вирішення, особливо, які пов'язані з етичними складовими діяльності. Слід зазначити, що у професійній діяльності соціальних працівників виникають ситуації, які не регламентуються етичними кодексами, адже вони не можуть передбачити всього різноманіття та складності ситуацій. Попри те, що існує національний етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи в Україні, а також різні міжнародні етичні кодекси, які покликані допомагати соціальним працівникам приймати рішення у складних етичних ситуаціях, різноманітність життєвих ситуацій клієнтів, а також швидкі зміни у суспільстві не завжди дозволяють їм повноцінно керуватися положеннями, викладеними у кодексах. Тому етичний кодекс соціального працівника може окреслювати загальні вимоги до його діяльності у професійних ситуаціях морального вибору.

Висновки до першого розділу

Під соціальною роботою з людьми похилого віку розуміють професійну діяльність, що здійснюється спеціально підготовленими фахівцями та спрямована на надання індивідуальної допомоги людині похилого віку, її сім'ї або групі осіб похилого віку, які опинилися в скрутному життєвому стані, шляхом інформування, діагностики, консультування, прямої натуральної та фінансової допомоги, догляду та обслуговуванню хворих і самотніх, педагогічної і психологічної підтримки; орієнтує людей похилого віку на власну активність у вирішенні складних ситуацій і допомагає їм у цьому.

Ставлення до феномена старості завжди було одним з найважливіших показників соціокультурного розвитку суспільства, що передбачає підйом на новий рівень діалогу культур і світоглядів різних поколінь, що сприяє моральній відповідальності по відношенню до іншого, любові до ближнього.

Істотні перетворення в українському суспільстві, обумовлені демографічним переходом, вимагають нових рішень у взаємодії між поколіннями. Люди похилого віку продовжують відігравати суттєву роль в збереженні і передачі базових цінностей. Вироблення нової культурної парадигми розвитку, слід здійснити силами всіх поколінь, з огляду на тісний зв'язок технологічного прогресу і старіння населення. Сьогодні зберігається важливість стабілізуючої ролі в державі людей старшого покоління, яка буде тільки зростати.

Професійна компетентність соціального працівника полягає у знаннях геронтологічних і психологічних особливостей віку, приналежності клієнтів до тієї або іншої соціальної групи. Потреби, інтереси, захоплення, світогляд, найближче оточення, житлово-побутові, матеріальні умови, спосіб життя клієнтів – все це має знаходитися в полі

зору професіонала, оскільки допоможе обрати оптимальний алгоритм соціальної допомоги, грамотно визначити проблему і шляхи її рішення.

Деонтологічний характер професійної діяльності соціального працівника змушує тримати фокус на застосуванні етичних принципів, етичних вимог та зобов'язань професії у практичній діяльності. Взаємодія між соціальним працівником та отримувачем соціальних послуг відбувається за різних обставин і з різних причин, тому не можна виключати й якісь непорозуміння чи зловживання, як з одного, так і з іншого боку.

Виконання професійних обов'язків у сфері соціальної роботи вимагає від фахівця спиратися не тільки на нормативно-законодавчі документи, а й дотримуватися визначених етичних норм.

Загальні права людей похилого віку сформульовано в Міжнародній декларації прав людини, Європейській Конвенції про захист прав і основних свобод людини, деклараціях ООН, ЮНЕСКО, ВООЗ. В Україні права й обов'язки людей похилого віку, відповідальності держави, державних та недержавних організацій прописано в нормативно-законодавчих документах: Закони України: «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», 1991, «Про статус ветеранів війни та гарантії їх соціального захисту», 1993, «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні», 1994, «Про соціальні послуги», 2019 тощо.

Принципи ООН, закріплюючи статус людей похилого віку, представляють собою зведення етичних норм і рекомендацій відносно встановлення пріоритетів до цієї категорії населення. Це служить втіленню в життя фундаментальних положень Загальної декларації прав людини: про визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, про право кожного на соціальне забезпечення, на соціальний захист, соціальне обслуговування, соціальне забезпечення з настанням неминучого соціального випадку – старості.

РОЗДІЛ 2

ДЕОНТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО

2.1 Деонтологічні аспекти соціальної роботи з людьми похилого віку

Деонтологія соціальної роботи – це комплекс норм, постанов і розпоряджень про вимоги й професійні обов'язки, відповідальність соціального працівника (трудового колективу закладів соціального захисту) перед суспільством і державою, перед соціальною роботою як професією й соціальним інститутом, перед колегами і перед клієнтом соціальної роботи [63].

Деонтологія соціальної роботи акцентує на тому, що етика соціальної роботи, як і етика в цілому, з моралі добродесної поведінки перетворилася в мораль норми соціальної роботи, оскільки норма фіксує належне у визначених максимах, правилах.

Деонтологія соціальної роботи базується на визначених принципах: особистої відповідальності за доручену справу як у правовому, так і в моральному відношенні; компетентності спеціаліста; раціонального підходу до розв'язання поставлених завдань; відповідності повноважень і відповідальності; правової регламентації діяльності; підзвітності; ініціативи й творчого підходу; організованості й дисципліни; контролю й перевірки виконання; критичного підходу до оцінки діяльності, можливостей своїх і клієнта; довіри і свободи дій; заохочення й покарання тощо.

Соціальна робота завжди будувалася з трьох елементів: соціальний працівник, клієнт і контекст. Теорії пропонують моделі для практики, однак досить часто дії згідно з теоріями обмежені організаційними та суспільними чинниками. При цьому жодну теорію не можна відділяти від

етичного виміру соціальної роботи. Відносини між соціальним працівником, клієнтом та контекстом рефлексивні, бо в процесі соціальної роботи спостерігається взаємовплив цих трьох елементів. Тому теоретичне обґрунтування соціальної роботи постійно змінюється, розвивається у відповідь на зміни потреб клієнтів, працівників і оточення [68].

Розвиток теорій і моделей соціальної роботи зумовлений досягненнями споріднених наук (психології, соціології, філософії тощо), осмисленням емпіричного досвіду, створенням нових методик роботи. Теорії сприяють пізнанню загальних властивостей явищ, пояснюють події, збагачують ідеями, знаннями закономірностей, завдяки чому розвивається безпосередня практика.

Погоджуємося з Л. Тимчук, що «соціальна робота відбувається в складному, змінному середовищі, там, де реалізовується взаємодія людей з їхнім оточенням. Вона покликана допомагати людям якомога повніше розвивати власний потенціал, збагачувати своє життя, запобігати виникненню соціальних дисфункцій (порушень, розладів). У ній немає готових рецептів, як поводитися в кожному конкретному випадку, як спілкуватися з клієнтом, які техніки втручання застосовувати» [68]. Соціальній роботі властивий творчий характер, синтез різних ідей і підходів. Оскільки вона є частиною суспільства, суспільним інститутом, її зміст і методи роботи змінюються відповідно до суспільних трансформацій, розвитку індивідуальних і групових потреб, а також можливостей організацій, які її здійснюють.

Вік є важливою характеристикою для кожної людини: закінчення дитинства – перехід до періоду повноти відповідальності за всі рішення й дії; час набуття професії та створення власної сім'ї; період зрілості й важливих досягнень тощо. Звісно, за багатьма параметрами соціологічного, психологічного, медичного та інших характеристик соціальні межі часу розсуваються. Однак незмінним залишається страх невідомого, сумного песимістичного – це період життя з великою цифрою років. Те,

що ми зазвичай називаємо «старість». Найчастіше люди похилого віку побоюються не самого процесу старіння, а пов'язаних з ним вікових стереотипів, що існують в суспільстві і обмежують можливості старшого покоління. Похилий вік не є перешкодою для збереження і розвитку особистості, її духовного і фізичного здоров'я. Гідна старість багато в чому залежить від зусиль людини по саморозвитку протягом усього життя і досягнутого нею культурного рівня. Її («старість») можна охарактеризувати як комплексний і різноплановий стан людей, що відображає особисте відчуття свого віку, наявність (частіше – відсутність) потенціалу розвитку і сприятливих умов для його реалізації. Проблема старості є актуальною не тільки для людей похилого віку, а й для всього суспільства, що прагне узгодити природні процеси старіння населення з економічними і соціальними завданнями в умовах демографічної кризи [69].

Зміна способу життя і наслідки зміни соціального статусу особистості в пізньому віці, поряд з природним зниженням захисних сил організму, призводять до різкого збільшення захворюваності в старших вікових групах. Тому знання теорії старіння і основ геронтології дозволить людям, що підтримують немолодих громадян оптимально організувати життєдіяльність і сформувані індивідуальну стратегію поведінки, відповідну до наявних можливостей. Таким чином, геронтологічні концепції ми беремо за методологічну основу нашого розуміння проблеми розвитку соціальної допомоги напряму роботи із людьми літнього віку [48, 66, 69].

Старіння суспільства висуває нові вимоги до людини похилого віку, що вимагають бути активним творцем свого життя і постіндустріальної цивілізації в цілому. Сучасний рівень соціокультурного розвитку українського суспільства вже припускає, а в деяких сферах вимагає участі людей старшого покоління. Тому, для того щоб прибрати з життя явища соціокультурного виключення літніх людей і зменшити для них ризики,

необхідно нове, позитивно орієнтує прочитання звичаїв і традицій ставлення до старості з урахуванням переходу до постіндустріального суспільства

Геронтологія - це наука, що вивчає загальні процеси старіння організму з урахуванням всього індивідуального розвитку в цілому, всіх біологічних сторін вікової динаміки. Накопичення величезного обсягу знань про старіння і старості органічних видів призвело до того, що в даний час із загальної геронтології виділилося кілька напрямків, які вже розглядаються як самостійні наукові області [60, 61, 69, 74].

Біологічна геронтологія вивчає фундаментальні первинні механізми старіння (Дільман, 1982), встановлює взаємозв'язки процесів старіння на різних рівнях життєдіяльності організму (Фролькіс, 1988), визначає вікові особливості адаптації організму до навколишнього середовища (Baltes, 1990). Основне завдання біологічної геронтології - не тільки пояснити, як і чому розвивається старіння, а й знайти ефективні засоби, що підвищують опірність і пристосувальні можливості старіючого організму до негативних внутрішніх і зовнішніх впливів.

Геріатрія є галуззю медицини, яку запропонував американський вчений І. Нашер (1863–1944) у 1904 році. Її представники вивчали хвороби похилого та старечого віку (Гертвіг, 1909; Уолфорд, 1988; Адлер, 1997; Мечніков, 2016; Богомолець, 1940). Основним завданням геріатрії є з'ясування особливостей вікового розвитку, діагностики, клінічної своєрідності і течії, лікування та профілактики передчасного старіння. Основною метою геріатрії є доказ того, що старість як певний період людського життя і старіння як динамічний процес, який супроводжує інволюційну стадію розвитку людини, абсолютно різні поняття. Тільки геріатрія на підставі вивчення патології у літніх і старих людей має всі можливості встановити й вікові функціональні показники старечого організму, що не уражений хворобами.

З другої половини ХХ століття особливе значення для суспільства в цілому набули соціальні проблеми літніх і старих людей в силу соціально-демографічних процесів, що відбувались. Соціально-гігієнічними питаннями старіння і старості вчені займалися практично з моменту зародження геронтології як науки, а самі вичерпні практичні рекомендації з профілактики патологічного старіння і досягнення здорової старості, довголіття дали стародавні лікарі і вчені. Однак лише в останні 50 років ця область загальної геронтології зайняла чільне місце і оформилася в самостійну науку, основні завдання якої пов'язані з особливостями розвитку сучасного суспільства та місцем і становищем людини похилого віку в цьому суспільстві.

У контексті завдань соціальної роботи особливе методологічне місце посідає соціальна геронтологія – це наука, що займається вивченням і вирішенням соціально-демографічних, соціально-економічних, соціально-етнічних, соціально-політичних, соціально-психологічних і соціально-побутових проблем людей третього віку. Ця наука вивчає взаємовідношення літніх людей та суспільства. Завдання соціальної геронтології, сформульовані її представниками американськими психологами Е. Камінзом та У. Генрі у 1961 році, зосереджені на необхідності вирішення найважливіших державних соціально-економічних та медико - гігієнічних проблем населення старшого віку.

Соціальна геронтологія використовує досягнення біологічної геронтології, щоб розробити рекомендації, які зможуть допомогти літнім і старим людям зберегти фізичну та духовну значимість. Ця наукова галузь, беручи до уваги результати вивчення хвороб людей літнього і старечого віку геріатрами, розробляє і здійснює конкретні соціально-профілактичні заходи і рекомендації образу або стилю життя для попередження болючої старості і досягнення соціального довголіття. Актуальні питання гігієни для соціальної геронтології представляють важливе значення в контексті

особливостей розвитку сучасного суспільства, а їх рішення є соціальною необхідністю мати здорове населення в кожному віковому періоді.

Виділяють такі напрямки досліджень в соціальній геронтології:

- 1) Вивчення соціальних причин біологічного і психічного старіння людини – автори теорії Р.Хеваюрст та Б.Ньюгартен досліджують соціальні обумовленості способу життя в похилому і старечому віці, а саме вплив зміни соціальних потреб, ціннісних орієнтирів, інтересів, мотивацій, професійної та побутової діяльності, активності. В цілому цей напрям концентрує увагу на індивідуальній особистісній стороні старіння і старості, на вивченні переживань людини в старості і способах адаптації або дезадаптації в нових життєвих умовах.
- 2) Вивчення різних соціальних груп і спільнот населення старшого віку, їх вплив на інші соціальні та вікові групи і відповідно вплив останніх на літніх і старих людей. Розробки цього підходу пов'язані із працями Д. Міда та А. Теннепа і сформульовані такі напрямки досліджень: соціальні наслідки демографічного постаріння населення; як змінюються взаємини між поколіннями; визнання або заперечення участі представників старшого покоління в державно-адміністративних структурах; як застосовується накопичений досвід і внесений вклад в розвиток держави; усвідомлення економічної доцільності створення гідних умов життя для людей похилого віку і старих людей.
- 3) Вивчення стану населення старшого віку як особливої соціальної категорії, що є одним їх елементів соціально-демографічної структури суспільства, яка впливає на різні суспільні процеси. Це вивчення соціальної політики держави стосовно старшого покоління займається цілями, структурою і функціями інститутів і організацій, що забезпечують соціальний захист людей похилого

віку та старих людей як в самому широкому, так і індивідуальному розумінні.

Практичний напрямок соціальної геронтології спостерігається в соціальній роботі з людьми похилого та старечого віку з використанням всіх своїх наукових досягнень, наукових розробок і рекомендацій. Соціальна геронтологія має об'єктивні і комплексні знання про літніх і старих людей в їх найрізноманітніших особистісних і суспільних взаємовідносинах та взаємозалежностях, перспективи їх участі в соціальному житті, використання інтелектуального потенціалу, який в цілому прийнято визначати як «старечу мудрість».

Маючи своєю вихідною основою загальну геронтологію, соціальна геронтологія використовує її категоріально-понятійний інструментарій у вигляді таких понять, як «вік», «старіння», «старість», «довголіття», «смерть», «безсмертя».

Окремо, в аспекті розгляду питання необхідно зазначити й інші дефініції щодо визначення цієї вікової категорії. Такі поняття, як «літня», «стареча», людина похилого віку. Зазначені поняття не лише виконують синонімічну роль стилістики тексту, але й мають різне смислове навантаження, специфіку використання в соціології, медицині, правовідносинах тощо. В той же час важливо зазначити, що вказані поняття потребують уточнення у підходах до соціальної роботи. Це стосується як теоретичних підходів так і безпосередньої комунікації, отже професійної лексики соціального працівника, що само по собі вказує на дотримання професійної етики спілкування.

Вік є найбільш визначальною категорією соціальної геронтології і являє собою конкретний життєвий етап, який характеризується специфічними для нього закономірностями формування організму, розвитку особистості і відносно стійкими морфо-фізіологічними та психологічними особливостями. Оскільки старіння - це складний біологічний процес, що неминуче веде до скорочення пристосувальних

можливостей і збільшення ймовірності смерті. В ході цього внутрішньо суперечливого процесу не тільки виникають порушення обміну і функцій різних органів, структур і систем організму, їх деградація, а й мобілізуються важливі пристосувальні механізми. Це результат не тільки згасання, придушення життєвих процесів, а й включення активних механізмів, які призводять до порушення життєдіяльності всього організму. У цьому біологічному процесі протягом усього життя будь-якого організму, чи то людина або інші види, тісно переплітаються механізми еволюції (удосконалення, ускладнення розвитку) і інволюції (погіршення, зворотного розвитку).

Окремо слід зазначити феномен соціальної старості, що докладно розглянутий ще в ХХ столітті. Уявлення про соціальну старість пов'язано, перш за все, з віком всього суспільства в цілому. Соціальний вік людини співвідноситься з середньою тривалістю життя в певній країні у визначеному часовому відрізку. В Замбії, Малі, Афганістані, де середня тривалість життя 43-44 роки, літні люди «молодші», ніж в Японії. Якщо фізіологічне життя має дві чіткі дати – народження і смерть, то для соціального життя немає фіксованого початку і кінця. Соціальне життя починається з часу, коли людина стала особистістю – відповідальним і свідомим суб'єктом соціального життя і закінчується з втратою цих якостей. Закінчення соціального життя може не збігатися з фізіологічної смертю.

Фактор психологічної старості визначається, як момент в житті людини, коли суб'єкт сам починає усвідомлювати себе старим. Тут існують дві небезпеки – це усвідомлення може прийти занадто рано або занадто пізно.

Старість, частіше за інших вікових груп, забарвлюється негативними переживаннями. При цьому система уявлень про старіння пронизує всі сфери соціокультурних взаємодій, професійних і особистих контактів. У процесі історико-культурної практики вони стають стереотипними і

отримують статус традиції, що підсилює страх старіння у всього суспільства. Усвідомлення свого віку виправдовує психо-тілесні зміни людини, породжуючи індивідуальні та колективні соціокультурні норми і переживання з їх приводу.

Існуючі жіноча і чоловіча моделі старіння безпосередньо впливають на всі сторони життя населення похилого віку країни (Hearn,1995). Економічний стан країни стимулює в Україні процеси «фемінізації старого віку» [41]. М. Кухта стверджує: «фактично це жіноча фемінізація бідності», так як жінки завжди були більш чутливі до економічних труднощів, що тільки підсилювало тенденцію до їх негативного соціокультурного сприйняття в стереотипі всіх людей похилого віку.

Істотні соціокультурні зміни ініціювали трансформації всього гендерного стандарту різних сфер життєдіяльності. В даний час від чоловіка чекають того ж, що і в минулому: мужності, сили, волі, націленості в майбутнє, пасіонарності тощо. В утилітарному сенсі він продовжує залишатися главою сім'ї, здатним утримувати сім'ю. Основна діяльність чоловіків проходить поза домом, як правило, в професійній сфері, де вони намагаються реалізувати свої основні якості. За Малес, соціокультурний аналіз показує, що самоповага у чоловіків завжди була вищою, ніж у жінок. Є офіційно відомо дані про те, що тривалість життя чоловіків менша, ніж у жінок, це створює цілу проблему вдів, позбавлених підтримки близької людини.

У старіючих людей, нерідко, виникає важкий стан залежності від більш здорових і молодих членів сім'ї, трудового колективу, друзів тощо. Постійна нестача фізичних сил для виконання перспективних цілей і навіть найпростіших завдань сприймає старість вкрай негативним чином. Постійне відчуття уразливості, безпорадності, нерідко тягне за собою трансформації особистості. У людей похилого віку може розвинути синдром «вивченої безпорадності» – цей термін запропонував Мартін Селігман у середині минулого століття, що супроводжується

депресивними станами апатії, самотності, безнадії тощо. Завершенням цієї деградації стає соціокультурне виключення людей старшого покоління.

Для більш глибокого занурення у сприйняття старості в розумінні «соціокультурний виняток», слід додати ще один елемент – культурні стереотипи старості, що дозволяють більш чітко розділити гендерні моделі старості. Так, наприклад, у жінок в Україні не прийнято показувати своє бажання виглядати молодше фактичних років. Суспільство негативно ставиться до «молодящоїся» жінки, але вітає «благородне» старіння у чоловічої половини країни.

У сучасній Україні старіння є ризикованим періодом життя. Причиною тому продовжує залишатися соціокультурна ізоляваність літніх людей. Ці процеси мають природно-історичні витоки, які виникли у результаті деяких помилок в управлінні, і, в основному, типові і закономірні як в нашій країні, так і в світі. Перехідний період вимагає зваженої соціальної політики, що базується на зміні вікових ціннісних орієнтирів. Слід зауважити, що культурні стереотипи і сприйняття людей похилого віку в нашій країні як соціального баласту, значно відстають від світових стандартів старості. Це створює додаткові проблеми і навіть надає значний драматизм віку виходу на пенсію, яка не відповідає вимогам, що гарантує сталий розвиток країни.

Старість часто називають віком втрат: відбуваються зміни функціональних можливостей, потреб і ролей в сім'ї та суспільстві. Основною небезпекою похилого віку в сучасному суспільстві стає соціальна смерть (Тард, 1996; Морено, 1958), феномен якої можна узагальнено розглядати як суперечливий процес і результат самоусунення або виключення суб'єкта з життя соціуму. Ініціювати соціальну смерть можуть негативне соціальне самопочуття, недостача або виснаження життєвих ресурсів, капіталів, статусна неузгодженість, а також специфічні індивідуальні особливості (соціальна пасивність, незатребуваність умінь і

талантів тощо). Крім того, соціальна смерть може бути результатом малоуспішною адаптації до життя і приводити до іммобільності.

Альтернативою соціальної смерті виступає реалізація людьми похилого віку комплексу можливостей благополучного старіння. З різноманітних варіантів виділяють – «соціальний капітал» сформульований П'єром Бурдьє в 1983 році у статті «Форми капіталу». Формування людського капіталу спрощено уподібнюють накопиченню фізичного або фінансового капіталу, що вимагає серйозних матеріальних витрат. Він отримує реальний вихід не в певних формах, а в соціальних відносинах суб'єктів. Соціальний капітал розглядається як довгострокове майно, збереження і регенерація якого вимагає інвестицій, розмір яких не піддається простій кількісній оцінці, і не може бути власністю, яку використовує суб'єкт. В цілому соціальний капітал визначається П. Бурдьє, як комплекс загальноприйнятих норм і цінностей, що практикуються групою людей і дозволяють їм співпрацювати.

До числа основних структурних елементів соціального капіталу за Патнеммом (1995) включають соціальні мережі (міжособистісне спілкування), загальні норми і переконання, правила взаємодії індивідів і державних органів управління, а також «довіру до соціального капіталу». Наприклад, соціальний капітал сім'ї продукується у відносинах між дітьми і батьками, при цьому його джерела, з часом, зазнають змін: для традиційних суспільств це стійкі зв'язки з близькими і родичами, а для сучасних сімей більш характерний пошук підтримки в мережевих спільнотах, громадських організаціях і рухах.

Таким чином, поняття «соціальний капітал» позначає тільки нематеріальну компоненту об'єктивних суспільних факторів, що обумовлюють генезис, розвиток і реалізацію потенціалу соціальної активності індивідів – цінності, норми, переконання, правила, довіру тощо, а соціальний потенціал включає в себе і матеріальні умови діяльності людей. Структуру капіталу людини за Стюартом (2007) можна

представити у вигляді комбінацій наступних факторів: якості людини (розум, енергія, надійність, відданість); здатності людини вчитися (обдарованість, увага, кмітливість); спонукання людини ділитися інформацією і знаннями.

Як бачимо, вікові обмеження тут або відсутні, або легко переборні. Більш того, соціальний капітал збільшується в процесі його використання, тобто з віком при дбайливому використанні він тільки зростає. Процес і темпи старіння, при цьому, носять індивідуалізований характер. Тому існує і буде чисельно зростати група людей, які офіційно вважаються літніми, але володіють різною кількістю ресурсів фізичної і соціальної активності.

В Україні, згідно даних демографічної та соціальної статистики (2019) Державної служби статистики України, рівень зайнятості пенсіонерів залишається досить високим протягом перших 10 років перебування на пенсії. Після 70 років відбувається різке зниження частки працюючих пенсіонерів, що пов'язується з погіршенням стану здоров'я і зниженням ступеня важливості роботи для літніх людей. Припинення трудової діяльності і наступна за ним зміна соціального статусу, рівня доходу і кількості соціальних контактів сприяє підвищенню ризику соціального виключення людей похилого віку.

Соціальне виключення можна розуміти як процес втрати людиною властивостей, необхідних певному соціальному середовищу, або процес порушення взаємодії з суспільством і розриву соціальних зв'язків, а також як процес нагромадження факторів ризику. В цілому соціальне виключення людей похилого віку пов'язано з втратою соціального статусу, соціальної адаптації та соціальної компетентності і також носить індивідуальний характер. Природно, що положення цієї категорії людей залежить від сприйняття їх суспільством і описується через стереотипи, властиві конкретній національній культурі.

Соціальна адаптація визначається дослідниками як пристосування, соціальне включення або взаємозв'язок між людиною і соціокультурним середовищем, яка більшою мірою визначається культурними моделями літньої людини (Спенсер, 2007; Тард, 1996). Продуктивність процесу адаптації залежить від рівня соціокультурної компетентності. Проявити компетентність, тобто використовувати весь свій життєвий капітал на практиці в новому статусі, неможливо без активної духовної і фізичної діяльності в соціумі. Парадоксальність сучасної ситуації полягає у тому, що така діяльність пенсіонерів не затребується суспільством через відсутність чітко сформульованих стереотипів і моделей активної старості, властивих постіндустріальному суспільству.

Основними причинами актуалізації ризику соціальної виключеності виступають: складності цивілізаційного переходу, коли традиційні моделі старості руйнуються, а нові ще не створені; проблеми соціальної адаптації людей старшого віку до змін в суспільстві, в тому числі через ціннісні відмінності поколінь; негативні стереотипи минулого щодо літніх людей, що формують сприйняття літніх як соціального баласту.

Питання про перегляд ставлення до людей похилого віку і пошуку шляхів профілактики їх соціального виключення останнім часом виходить на перший план в обговореннях сталого розвитку суспільства. В цілому увага акцентується на обставинах, наслідком яких є виключення людини з життя суспільства, з обмеження її соціальних та цивільних прав. Нерідко, за дужками залишається індивідуальне сприйняття ситуації, що заважає відчувати повноцінність і усвідомлювати себе необхідним суспільству, а також заходи щодо поліпшення життя людей похилого віку.

Людина повинна сама виробити вимоги до своєї поведінки в старості, стати принциповим і в той же час гнучким у відносинах з оточуючими, бути здатним протистояти старим соціальним ярликам і шаблонам. В умовах наростаючого постаріння населення проблема соціального виключення є особливо гострою і для суспільства. Питання

широкого спектру вимагають участі в соціокультурному житті пенсіонерів, що неминуче спричинить зміни суспільної свідомості та законодавства в державі.

Основними детермінантами соціального виключення літніх людей є недостатність зовнішніх умов для прояву активності в цьому віці, відсутність замовлення держави на потенціал і можливості літніх людей, а також несформованість відповідної внутрішньої позиції самої особистості. Подолання соціальної виключеності передбачає модель «активної старості» (Еріксон, 2002). Передумовами і ресурсами для її реалізації можуть стати – інформаційна відкритість, нереалізовані потреби духовно-пізнавального і творчого плану, здатність і бажання до зміни, а також необхідність в соціальних контактах.

Людина похилого віку, як правило, належить до багатьох соціальних груп одночасно, і в кожній з них роль віку у визначенні її положення може бути різною. У родині вимір її соціально-вікової позиції заснований, перш за все, на приналежності до генеалогічного покоління, в той час, як за межами родини, в сфері суспільно-трудової діяльності, – на хронологічному і пенсійному віці. Слід зазначити, що ця проекція є індивідуальною, віково-груповою і соціально-історичною, оскільки вона складається з особистого досвіду людини, тих установок, які прийняті у людей її вікової групи, а також норм і стереотипів, що існують у даному соціальному середовищі й історичних умовах.

У сучасному світі все виразніше відчувається зв'язок технологічного прогресу і старіння населення. Здатність до інноваційної діяльності має вікові обмеження, хоча ділові навички, які людина отримує ціною власного досвіду, з віком тільки удосконалюються. Створюється певна суперечність, яка гальмує розвиток бізнесу і підприємництва. З одного боку, молоді та креативні ще не володіють навичками, необхідними для створення та управління успішним бізнесом, з іншого, - літні люди рідко наважуються відкрити свій бізнес, тим більше, інноваційний. З успіхами

медицини у старшого покоління буде рости і продуктивний період, що перетворить роботу до поважного віку в норму. Можна припустити, що такий розвиток цивілізації сповільнить науково-технічний прогрес через зниження креативності населення. Це в свою чергу значно знизить шанси молодих людей досягти успіху в неухильно старіючому суспільстві.

М. Вебер вважав, що реальне життя складається з свідомої, ціннісно-орієнтованої діяльності. У зв'язку з цим, бачиться унікальним феномен української культури – соборність. Орієнтуючись на ідеї української філософії ХІХ – ХХІ століть, будемо розуміти його як здатність не тільки спільно працювати, але і з'єднувати інтелект для вирішення особливо складних завдань. Сьогодні вимагає сталого розвитку, що передбачає динамічне співвідношення традиційності, що підтримує стабільність, й інновацій, завдяки яким суспільство просувається вперед. Тому українському суспільству необхідні носії цих системних якостей, включаючи старше покоління. Заповнення демографічної ніші, пов'язаної з традиційністю, історично закріплено за літніми людьми. Однак від них, мабуть, в сучасному світі потрібна додаткова «робота» щодо формування особливої соціокультурної відповіді на виклики часу.

Вікові зміни можуть протікати з різною швидкістю, в результаті чого психологічні властивості людини, найчастіше, відстають або, навпаки, випереджають її біологічний розвиток. Тому вік продовжує визначати всі сфери життєдіяльності сучасної людини. У процесі життєвого циклу траєкторії біологічного - психологічного та культурного розвитку людей перетинаються з фазами їхнього соціального стану. Біологічна еволюція людини, що починається народженням і закінчується смертю, – автономний процес. У той же час із самих ранніх стадій вона наскрізь пронизана соціальними зв'язками.

Соціальний розвиток людини може не збігатися з тим, який передбачається культурою кожного конкретного суспільства. Крім соціально-вікового регулювання, який в сучасному суспільстві, багато в

чому, здійснюється державою, кожен соціум має свій «віковий розклад» життєвого шляху індивіда. Цей шлях багато в чому будується на традиціях, що склалися у суспільстві. Однак усвідомлення вікових відмінностей членами суспільства і їх важливості у процесі передачі культурного досвіду з часом змінювалися: від найвищого ступеня ритуалізації і символізації віку в традиційних суспільствах до його формалізації і нівелювання в індустріальних і постіндустріальних суспільствах. Суттєві перетворення в українському суспільстві, обумовлені демографічними переходами, вимагають нових рішень у взаємодії між поколіннями. Люди похилого віку продовжують відігравати суттєву роль у збереженні і передачі базових цінностей. Вироблення нової культурної парадигми розвитку, слід здійснювати силами всіх поколінь, з огляду на тісний зв'язок технологічного прогресу і старіння населення.

Старість має символічний сенс, глибоко вкорінений в системі загальнолюдських цінностей. Цей феномен чітко простежується в різних національних культурах. У процесі осмислення старості, їй надається значимість завершального етапу життєвого шляху, що виводить людину за межі безпосереднього прагматичного існування. У суспільстві ці процеси формують поважне ставлення до людей похилого віку, спонукаючи до турботливого ставлення до них.

Старість як соціокультурний феномен на різних цивілізаційних етапах трансформується і фіксується в конкретні образи. Але тільки в культурі старість набуває особливого смислового виміру, що включає в себе конкретні соціальні ролі літніх людей в соціумі, особливий їх стан в контексті родового буття людини (племені, етносу, нації). Феномен старості тому знаходить цілком відчутне буття, залишаючи слід в історії людства не тільки в абстрактному, а й живому втіленні.

З точки зору людської старості по-іншому розкривається зміст всіх вікових груп життя. Старість не тільки підсумок, але і показник розвитку людини і соціуму, який, в свою чергу, теж має вік. Унікальність стану

старості полягає в її культурному уявному пограниччі між світом тутешнім і інобитійністю, трансцендентним або небуттям. Тому вона сама несе на собі відбиток, відлуння цієї трансцендентності. Розуміння людини як вселенської і надімперичної істоти можна виявити вже в філософських системах минулого, де мислителі розглядають феномен старості не тільки з урахуванням його фізіологічної, а й тілесно-духовної цілісності. Духовне безсмертя дозволяло позитивно прогнозувати подальше становище людини в світі після смерті. У зв'язку з цим постає досить важливе питання про зміст і наповнення життя. Повнота життя, безумовно, є характеристикою самого життя у всій його багатогранності. Вона проявляється в задоволеності життям і залежить від того, що робить людина тут і зараз або від скоєного ним. За всім цим проступають прагнення і бажання йти вперед, досягати нових вершин або гіркота та розкаяння. Але як би там не було, через свободу і вибір, що спираються на «повинен», «можу», «здатний», суб'єкт проектує і конструює в даний момент своє життя, накопичує життєвий потенціал.

Не можна не погодитися, з Ф. Беконом, що вік людини визначається не стільки його роками, скільки характером і якістю життєвого досвіду. Провівши порівняльний аналіз стійких якостей юності і старості, Ф. Бекон дійшов висновку, що «в справі найкраще поєднувати гідності обох вікових груп; це буде добре як для сьогодення, бо гідність кожного віку можуть виправити недоліки іншого, так і для майбутнього, бо молоді можуть вчитися, поки ще працюють люди похилого віку».

Можна засумніватися в тому, що будь-який вік взагалі може бути цінніше іншого, так як кожен вік, з точки зору цілісності життя, важливий по-своєму. Саме тому ставлення до кожного віку у людей, так само як і у різних епох, не може бути однозначним і однаковим. Особливо це стосується старості, де сходяться протиріччя усього життя. Тому похилий вік «допускає» по відношенню до себе найрізноманітніші оцінки та інтерпретації: від найвищого благоговіння перед ним (старість як мудрість,

духовність) до цілковитого до нього презирства (старечий маразм, впасти у дитинство, безпорадність).

Мистецтво життя полягає у тому, «що у всякому віці треба насолоджуватися його радощами і жити тим, що не старіє» (Ільїн), тобто вік треба визначати за станом душі. За Ільїним вік старості порівнюють з різними інтерпретаціями мудрості:

- естетичний тип мудрості античних греків в його платонівському вираженні; платонівські старці є втіленням космічної мудрості як загальної узгодженості, гармонії і краси світобудови;

- етичний тип мудрості римлян, представлений старцем-наставником;

- релігійний тип мудрості, зосереджений в образі духовного наставника - святого старця;

- релігійно-естетичний тип мудрості, народжений епохою Відродження і представлений в образі творця.

Зрозуміло, ця типологія не вичерпує усього різноманіття тлумачення мудрості. Наприклад, з точки зору змісту, мудрість визначалася згодом як: «мистецтво життя», «вище знання», «знає незнання», «єдність істини і блага», «доброта розуму і розумність серця».

Старість дає можливість здобуття людиною нового духовного стану – духовної зрілості. У зв'язку з цим вона знаходить вищу цінність, на відміну від інших вікових груп життя, проходячи через які людина спрямовується саме до неї, можливо, навіть і не усвідомлюючи ясно і явно самого цього руху, не віддаючи собі в цьому звіту. Поважне, шанобливе ставлення до старості – це не чийсь запит або зовнішня установка, а об'єктивний показник безперервності, зв'язності історичної долі народу на будь-якому етапі його життя.

2.2 Досвід реалізації міжнародних настанов з соціальної роботи з людьми похилого віку

Імовірно до 2050 року, за даними звіту ООН «Огляд та оцінка Програми дій Міжнародної конференції з питань народонаселення та розвитку та її внесок у подальші дії та огляд Порядку денного сталого розвитку на 2030 рік» (2019), кількість літніх громадян в таких країнах збільшиться вдвічі. Тому ООН вже зараз закликає активніше використовувати їх виробничий і творчий потенціал – щоб допомогти людям подолати психологічний бар'єр старіння і одночасно зменшити навантаження на суспільство за рахунок працюючих пенсіонерів.

Отже, середня тривалість життя сьогодні більша, ніж раніше (попередні покоління, епохи тощо), тобто похилий вік є доволі значним періодом самодостатнього життєвого наповнення, сенсу та соціально затребуваної ніші у суспільстві. Старість представляється одним з найбільш парадоксальних і суперечливих періодів життя людини, коли посилюється почуття приналежності до групи, зростає особистісний комфорт у взаємодії з людьми, виникає почуття спільності з іншими людьми і віра в них, формуються мужність бути недосконалим і відчуття себе частиною людства,

У поняття «старість» є дві основних складових. З одного боку, дійсно існують природні процеси старіння організму, вони фізіологічні та незворотні, але їх можна і потрібно уповільнити. Інша сторона старості - психологічна. Це сприйняття себе, свого життя, свого організму.

Є тенденція до зростання рівня активності людей похилого віку в світі, водночас збільшення тривалості життя. Тому так важлива максимальна інтеграція старшого покоління до активного життя суспільства.

За міжнародною класифікацією, особою похилого віку вважається той, хто досяг 65 років. До 2050 року число таких людей у багатьох

розвинених країнах збільшиться вдвічі (т. зв. процес старіння націй), а загальна кількість у світі складе 2 мільярди осіб.

Надважливою, на думку ООН, є потреба активного використання виробничого і творчого потенціалу людей старшого віку. Суспільство має одночасно допомагати долати психологічну межу старості та зменшувати тягар соціальних витрат на молодих людях за рахунок працюючих пенсіонерів.

Міжнародний день осіб похилого віку — проголошений 50 сесією Генеральної Асамблеї ООН, відзначається в усьому світі 1 жовтня. Спочатку День людей похилого віку стали відзначати в Європі, потім в Америці, а наприкінці 1990-их років уже в усьому світі. День людей похилого віку святкується з великим розмахом у скандинавських країнах. У цей день по телевізору та радіо транслюють передачі з урахуванням смаків людей похилого віку [].

Святкові заходи на День людей похилого віку в різних країнах дуже різняться. Це фестивалі та різноманітні концерти, театральні вистави та благодійні виставки, різноманітні вечори відпочинку, чаювання, танці, екскурсії, конгреси і конференції на захист прав літніх людей. У розвинених країнах багато, а особливо діти, повсюдно, хто як може, виявляють свою повагу людям старшого покоління. Представниками бізнесу для них влаштовуються знижки в магазинах і на різні послуги. Проводяться дії з підтримки тих, хто вже не може сам про себе потурбуватися. Їм намагаються подарувати те, від чого на душі стає приємно, те, що надає сенс і чарівність. Всі намагаються приділяти увагу нашим улюбленим бабусям і дідусям.

Україна, як повноправний член ООН, підтримала ініціативу міжнародного співтовариства і з 1991 року щорічно відзначає цей день. Рішення про щорічне відзначення в Україні Міжнародного дня громадян похилого віку та створення належних умов соціального захисту пенсіонерів, людей з інвалідністю, одиноких непрацездатних громадян

затверджено урядовою постановою від 26 вересня 1997 року № 1066 «Про щорічне відзначення Міжнародного дня громадян похилого віку».

У перший день жовтня в Україні відзначається Міжнародний день людей похилого віку та День ветерана. Ці дні відзначаються з особливою повагою до наших старших співгромадян і ветеранів, визнаючи їхній надзвичайний внесок у суспільство. Це важливе нагадування про глибокий гуманітарний обов'язок бути турботливими та милосердними до найстаршого і найдосвідченішого покоління.

Свято відзначається на міжнародному рівні у перший день другого місяця осені і має величезну важливість для всього суспільства. Дата обрана не випадково: старість – це золотий час, осінь, теж називають золотою порою, тому Генеральною асамблеєю ООН було вирішено виділити старшому поколінню спеціальний день осіннього сезону.

Головною метою цього дня є привернення уваги всіх мешканців планети до проблем і труднощів, з якими стикаються люди похилого віку. Всі заходи 1 жовтня спрямовані на те, щоб нагадати: старшим потрібно допомагати і поважати їх. У свята є свій логотип: розкрита долоня – символ доброти і допомоги.

Вперше люди задумалися про можливість організації свята для людей похилого віку в кінці ХХ століття, а саме в 1970-х роках. Така ідея спала на думку дослідникам, які займалися питаннями старіння населення Землі і досліджували роль людей похилого віку в економічному розвитку.

Відзначати ж свято почали у країнах Скандинавії. Протягом певного часу також і у США вирішили акцентувати проблеми пенсіонерів, присвятивши цьому спеціальний день року. А незабаром урочистість набула міжнародного статусу. Сталося ця знакова для всіх людей похилого віку планети подія 14 грудня 1990 року. Саме тоді Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію 45/106 «Здійснення Міжнародного плану дій з проблем старіння та пов'язаних з ним заходів» (1990), в якій постановила вважати перший день другого осіннього місяця Міжнародним днем людей

похилого віку. А через рік Генеральна Асамблея ООН визначила принципи всесвітньої організації щодо громадян похилого віку резолюція 46/91 «Здійснення Міжнародного плану дій з проблем старіння та пов'язаних з ним заходів» (1991). А ще через рік була затверджена резолюція 47/5, в якій розглянуті проблеми старіння «Декларація з проблем старіння» (1992) [8]. Тоді ж світ відзначав 10-річчя Міжнародного плану дій з проблем старіння, прийнятого у Відні (1982).

Основна мета «Віденського Міжнародний плану дій з проблем старіння» [7] – надати людям похилого віку гарантії економічного і соціального забезпечення. Міжнародний день людей похилого віку в Україні стали відзначати після затвердження урядом постанови від 26 вересня 1997 року «Про щорічне відзначення Міжнародного дня громадян похилого віку» (1997).

У перший день жовтня в усьому світі прийнято дзвонити своїм бабусям і дідусям, мамам і татам, щоб просто в черговий раз сказати їм, як сильно ви їх любите, і поділитися власними досягненнями, переживаннями. А задля того, щоб натякнути молоді на те, що слід зателефонувати своїм нужденним в увазі родичам, у багатьох країнах старої Європи по телевізору в цей день показують соціальну рекламу, що закликає «згадати тих, хто подарував життя».

Але 1 жовтня увагу винуватцям події приділяють не тільки їхні діти. В цей день у багатьох державах світу для старшого покоління влаштовуються концерти та фестивалі, благодійні виставки, спектаклі, спортивні змагання, кіносеанси, різні заходи, на яких пенсіонери спілкуються, п'ють чай, в той час як їх розважають спеціально навчені люди. Крім того, проводяться конгреси і конференції, покликані привернути увагу до проблем людей похилого віку. На них, зокрема, обговорюються питання захисту прав старіючого населення Землі. Також 1 жовтня обов'язково звучить промова Генерального секретаря ООН, в якій

він наголошує на необхідності забезпечувати і шанувати права громадян похилого віку.

Цілком зрозуміло, що названі вище святкування, промови, соціальна реклама, привітання або хоча б телефонний дзвінок близьких та рідних з інтервалом раз на рік є виключно символічними акціями. Сприймати це у контексті соціальної роботи з людьми похилого віку як безпосередню діяльність, спрямовану до людей цієї вікової категорії, є неможливим. Адже вона (ця робота) має тривати й інші 364 дні, інакше може статися, що нема кого буде вітати... Проте, ці знакові речі, події символічного характеру світового масштабу – це зв'язок із широким колом громадськості, спосіб привернути увагу міжнародних фондів, благодійних організацій, поштовх всім небайдужим у створенні соціальних проєктів тощо. Це той ресурс взаємодопомоги, який важливо активізувати у системі соціальної роботи.

Необхідно розуміти соціальну сутність старості, соціальні наслідки постаріння суспільства, соціально-економічні умови життя людей похилого віку, цінності досвіду літніх людей, процеси їх ресоціалізації. Особливої уваги потребують проблеми соціальної підтримки людей похилого віку з боку сім'ї, найближчого оточення і у багатьох аспектах відповідальності держави.

У всіх країнах, навіть найбільш економічно розвинених, у ЗМІ наполегливо затверджується точка зору, що медична та соціальна допомога людям похилого віку стає все більшим тягарем, який лягає на постійно зменшуване працездатне населення. У зв'язку з цим необхідно чітко уявляти всю проблему обслуговування людей похилого віку в її соціальному аспекті. Важливо розуміти, що населення старшого віку навіть при вираженій демографічній старості залишається все-таки у меншості, ніж інші вікові категорії населення в цілому, Отже, хибною є точка зору, що соціальне забезпечення людей похилого віку використовує значні фінансово-економічні ресурси бюджету країни.

Все більшого значення у системі соціальної допомоги набувають соціальні проекти: вони є певним набором послідовних дій, спрямованих на досягнення мети, яка має соціальну значущість для суспільства. Головна мета реалізації соціальних проектів - рішення громадських проблем. За своєю суттю проблеми, що відносяться до категорії «соціальні» можуть бути вирішені тільки колективними зусиллями, тому фактично соціальні проекти спрямовані на залучення уваги суспільства і заклик до дії з усунення таких проблем. Основною відмінністю соціальних проектів можна назвати їх кінцеву мету. У контексті залучення уваги суспільства до актуальних соціальних проблем, які потребують негайного вирішення, а результат буде досягнуто у спосіб здійснення соціальних проектів, особливу роль відіграє комунікація.

Інформаційна функція – доводити інформацію до кінцевого споживача. В якості інформації може бути привертання уваги до сучасних проблем суспільства, а також актуалізувати пропозиції і рішення. Також може поширюватися інформація для ознайомлення з некомерційними організаціями, фондами або державні служби для звернення або отримання допомоги.

Окремим аспектом необхідно зазначити ідеологічну функцію, що наявна у соціальних проектах. Їх суб'єктом у рамках реалізації вказаної функції найчастіше є держава і державні структури. Соціальні проекти формують і зберігають вже існуючі морально-етичні норми суспільства, звертаються до відповідальності кожного перед суспільством і залучають до активної участі у соціальному житті. Разом із цим важливо вказати й виховну функцію, яка полягає в соціалізації суспільства, формуванні соціально схвальних установок поведінки. Наприклад, акцентування уваги на проблемах старшого покоління, заклики до ведення здорового і правильного способу життя.

У якості одного із завдань реалізації соціальних проектів виступає соціальна інтеграція. Відповідна функція вважається однією з найбільш

важливих складових, оскільки стабілізує громадські системи. Основними чинниками виживання системи є інтеграція між реальними діями людей і нормами їх поведінки, що містяться у відповідній культурі. Для цього потрібне закріплення зразків поведінки, перетворення їх в стійкі моделі. На сьогодні створення соціальних проектів активно використовується некомерційними організаціями і державними структурами.

Для соціальних проектів характерна наявність некомерційних цілей. Це говорить про те, що після реалізації проекту будуть отримані деякі результати. При зіставленні кінцевих результатів і цілей проекту виявляється ефективність. Необхідно зазначити важливість підрахунку ефективності кампанії, адже завдяки цьому, можливе вдосконалення вибудовування стратегії комунікації з цільовою аудиторією. Соціальні проекти спрямовані на досягнення конкретних цілей, які можуть варіюватися залежно від тематики кампанії. Цілі таких комунікаційних проектів індивідуальні і залежать від тематики, проте можуть бути умовно розділені залежно від терміну їх досягнення. Привертання уваги до соціальної проблеми і зміна або формування відношення до неї швидше можна віднести до короткострокових. Середньострокові, як правило, припускають мотивацію громадськості на здійснення яких або конкретних дій за рішенням соціальної проблеми. А довгострокові цілі претендують на створення нових соціальних цінностей. За допомогою реалізації комунікаційної кампанії поставлені цілі можуть бути досягнуті або не досягнуті, і відповідно до цього виявлена їх кінцева ефективність. Ґрунтуючись на спільних виявлених цілях соціальних проектів, можна визначити основні результати, які будуть отримані після реалізації таких комунікаційних кампаній: привернуто увагу до певної соціальної проблеми, при цьому досягнута гранична кількість людей, що відносяться до цільової аудиторії; використаний в соціальному проекті образ або концепція формує певне відношення до громадської проблеми; соціальний

проект мотивує людей на здійснення конкретних дій за рішенням громадської проблеми; сформована нова стійка моральна цінність тощо.

Оцінка ефективності комерційних проектів ґрунтується на підрахунках економічних показників за кількості витрачених фінансових ресурсів на проект і отриманих після його реалізації. Аналіз ефективності соціальних проектів відрізняється тим, що основна мета не укладається в досягненні прибутку, і, відповідно, не може бути підрахована за такими ж параметрами. Тому при формуванні комплексної оцінки ефективності соціальних проектів слід враховувати два аспекти дії на аудиторію: комунікативний і психологічний.

Комунікативна складова соціального проекту: оцінка ефективності в даному випадку виявляє сприйняття реалізованої кампанії. Крім того, дозволяє проаналізувати дієвість використаних форм, каналів, інструментів і типів комунікації. У рамках комунікативної складової можна виділити декілька критеріїв, по яких оцінюється ефективність проекту: розпізнаваність; креативність; вплив. Щодо психологічного аспекту – дослідниками цього питання мається на увазі оцінка ефективності емоційного впливу проекту на людину. Як відомо емоційна пам'ять більшою мірою здатна спонукати людей до дії. З цієї причини ті соціальні проекти, які викликають у людини найбільш сильні емоції, краще запам'ятовуються. Саме емоційний аспект дії сприймається аудиторією менш критично, оскільки не використовує у своєму контексті факти, які можуть бути спростовані.

За М. Кухтою, у рамках оцінювання ефективності психологічного аспекту соціального проекту виділяються наступні критерії [41]: наявність єдиного образу, концепції або ідеї, які відповідали б або описували соціальну проблему; комплексна дія на цільову аудиторію за допомогою двох компонентів: рефлексійної і селективної (дія рефлексії передбачає реакцію на зовнішні подразники, а селективна дія ґрунтована на мотивах і очікуваннях цільової аудиторії і несе певне смислове навантаження);

здатність зацікавити і утримати увагу аудиторії; наскільки запам'ятовується ідея, трансльованої соціальної проблеми; залучення аудиторії; когнітивність та афективність проекту.

Деякі з критеріїв не можуть бути оцінені точно, або така оцінка не буде об'єктивною. Проте, деякі показники можна підрахувати чи то об'єктивно проаналізувати шляхом проведення якісного або кількісного дослідження.

Замислюючись над створенням соціального проекту необхідно враховувати весь спектр специфічних особливостей тієї соціальної групи (груп), на яку спрямована дія цього проекту. У контексті нашого дослідження це психологічні, медичні, комунікативні та інші фактори старості.

Безумовно, старість - це не хвороба, але характерні «симптоми» - реакції організму у неї все ж є. Це швидка стомлюваність, дратівливість, примхливість, балакучість, поява егоїзму і підвищеної вимогливості до оточуючих, порушення сну і пам'яті, почастищення вірусних захворювань. Ті хронічні хвороби, які людина встигла придбати за роки життя, загострюються все частіше, знижується імунітет, погіршується травлення; ускладнюється розумова діяльність, порушується концентрація уваги. Так, старіння неминуче і незворотне, але - фізичні ресурси організму величезні, і уповільнити прихід старості може кожен. Старість - це не лише вік у паспорті, це насамперед стан душі. Людина стає старою, коли перестає прагнути до нових вершин, рухатися, розвиватися.

Більшість українців своєю кращою половиною життя визначають молодість, вважаючи, що в зрілому віці їх не чекає нічого хорошого. Цей помилковий стереотип, давно розвіяний на Заході: «Вік не змінює світ. Його змінюють уявлення людей».

Сьогодні ставлення до старості потребує суттєвого корегування. Стрімко зростає кількість «молодих літніх людей», для яких активне життя – дієвий з існуючих ліків від старості. Аристотель стверджував, що

«тривала бездіяльність руйнує і виснажує людину». Старіння поступово зтягує в зачароване коло: хвороби заважають рухатися, а мала рухливість посилює хвороби і наближує старість. І тільки здоровий спосіб життя, доступні технології та молодість душі залишаються головними стратегіями життєвої активності у літньому віці.

Прагнення до «маленького щастя» у літньому віці так само є нормальним, як і подібні бажання протягом інших періодів життя, а досягнення цього стану уявляється людині похилого віку цілком реальним. «Щаслива старість» є періодом, коли важко змінити звички, отже улюблена діяльність сформована попереднім досвідом, інтересами і особистими прагненнями. Не є ефективним підхід, яким намагаються переконати людину похилого віку робити щось їй цілком невласиве, навіть аргументуючи це користю для її здоров'я, інтригуючи відкриттям чогось нового для себе тощо. «Перевага похилого віку полягає зокрема і у тому, що різновид діяльності є вибором самої людини. Спокійно відсторонене споглядання власного старіння, водночас (а можливо і завдяки цьому), відкриття «нових радощів в житті» є тим станом, етапом життя, який називають «мудрість».

2.3 Деонтологічні вимоги до соціальних працівників, які працюють з людьми похилого віку

Соціальний працівник діє в ціннісно-орієнтованому світі, де кожна дія, мета, мотив, засіб досягнення мети або навіть намір може отримати оцінку з точки зору відповідності його моральним нормам, тобто уявленням суспільства або мікросоціуму про добро і зло. Тому критерії моральності в соціальній роботі мають ряд критеріїв, які містять вимоги як до дій соціального працівника, так і до ефективності і якості даної роботи [51].

Отже, у своїй практичній діяльності фахівці потребують не лише моральних орієнтирів, що визначають загальний, основний напрямок їх діяльності, а й правил повсякденної діяльності, без дотримання яких неможливо реалізувати моральні норми і принципи. Тому в етичних нормах соціальної роботи відображаються основні вимоги та критерії поведінки і дій соціального працівника, які, при всій їх різноманітності, продиктовані специфічними умовами і змістом його праці. професійний соціальний працівник повинен постійно звіряти свої думки і почуття, дії і вчинки, відносини і діяльність з основними професійно-етичними імперативами і, відповідно, знати і розуміти основні положення етично-аксіологічної системи соціальної роботи, вміти їх ідентифікувати і опредмечувати.

Соціальні працівники мають перед клієнтами певні обов'язки, які повинні бути регламентовані керівним органом соціальної служби, в якій вони працюють. Раціональне визначення таких обов'язків є основою адекватних відносин між фахівцями і клієнтами. Іноді обов'язки та цінності (особисті, професійні, суспільні) можуть конфронтувати між собою, ускладнюючи ситуації морального вибору.

Категорія «професійний обов'язок (повинність, зобов'язання)» виражає моральні обов'язки спеціаліста стосовно суспільства, колег,

клієнтів та їх соціального оточення і є відображенням внутрішньої, моральної необхідності виконання своїх обов'язків, дотримання певної лінії поведінки, яка диктується перш за все зовнішніми стосовно особистості спеціаліста інтересами.

Професійний обов'язок – це ті вимоги, які суспільство, професія, колектив, клієнти й сам соціальний працівник ставлять до поведінки та своїх дій. Дотримання обов'язків для спеціаліста стає його внутрішньою моральною потребою. Зміст професійного обов'язку соціального працівника становить собою сукупність правових, моральних вимог.

«Сучасний соціальний працівник, як зазначає науковця І. Чорна, – це фахівець у галузі соціальної інженерії і соціальних технологій. Як соціолог і педагог, він має глибоко знати правові, моральні, психологічні регулятори життєдіяльності людей, має бути здатним і готовим прийти їм на допомогу, надавати її кваліфіковано, доброзичливо і терпеливо.

Фахівець із соціальної роботи – це особа, яка має необхідні інтелектуальні, моральні, особистісні якості для виконання особливого, інтегрованого, універсального виду діяльності у соціальній сфері. Соціальні працівники повинні спиратися у своїй діяльності як на загальнолюдські моральні та етичні принципи, так і на професійну деонтологію, тобто систему моральних норм, вироблених у межах професійного співтовариства. Вимоги, завдання та обов'язки соціальних працівників, зазвичай, зафіксовані у програмних документах національних асоціацій соціальних працівників, передусім, етичних кодексах, посадових інструкціях. Професійна підготовка фахівця із соціальної роботи ґрунтується на кваліфікаційних вимогах, що поєднують у собі сукупність професійних вимог, характеристик, показників, цінностей, ролей, функцій тощо».

Керуючись у своїй поведінці та діяльності професійним і моральним обов'язком, соціальний працівник враховує юридичні та професійні вимоги, встановлені для нього суспільством, можливу реакцію з боку

суспільства, професійної групи та клієнта на виконання чи невиконання ним свого обов'язку [63].

Поряд з цим, він діє: вільно, оскільки прийнята суспільством система моральних нормативів не є універсальною і з усього різноманіття норм спеціаліст може обирати ті, які найбільшою мірою відповідають його внутрішнім прагненням і уявленням про добро і зло; свідомо, оскільки рішення вчинити так чи інакше прийняте ним самостійно або в результаті консультації з колегами та клієнтом в міру усвідомленої, ситуативно обумовленої необхідності, шляхом вибору із значної кількості варіантів можливих рішень; добровільно, оскільки почуття обов'язку стало його переконанням і домінуючим мотивом діяльності спеціаліста у щоденній практиці.

Усвідомлення соціальним працівником свого професійного обов'язку означає: високий професійно-кваліфікаційний рівень як гарант якості роботи; чітке знання своїх професійних зобов'язань, добросовісне і неухильне їх виконання; здійснення професійної діяльності строго в рамках нормативно-правової бази; глибока переконаність у необхідності виконання своїх професійних обов'язків, оскільки цього вимагають інтереси суспільства, колективу закладу соціального захисту і клієнта; свідомо і активна участь у професійній діяльності з метою досягнення блага суспільства, трудового колективу та клієнта; зацікавленість у підвищенні ефективності роботи свого колективу та своєї індивідуальної роботи; висока організованість та свідомо дисципліна, звичка до належної поведінки; наявність вольових якостей, необхідних для виконання свого професійного обов'язку; прагнення постійно удосконалюватися в професії, освоювати нові знання, набувати досвід практичної діяльності.

У роботі соціального працівника, згідно деонтологічних вимог, виділяють різні рівні відповідальності, а саме [63, 64]:

1. Відповідальність і обов'язок соціального працівника перед суспільством і державою. Вимагають від соціального працівника

використання всіх його професійних знань і навиків, таланту і душевних якостей, дотримання соціальним працівником настанов прийнятої державою соціальної політики. Обов'язок передбачає вибір пріоритетів діяльності і способів її здійснення на основі розуміння працівником цілей і задач професії та соціального змісту його діяльності.

2. Відповідальність і обов'язок соціального працівника перед професією. Соціальні працівники у професійній діяльності стверджують у суспільстві свою професію як невід'ємну галузь життєдіяльності, необхідну для благополуччя і стабільності суспільства і держави. Обов'язок полягає у турботі про підвищення престижу та статусу соціальної роботи.

3. Відповідальність і обов'язок соціального працівника перед колективом (колегами). Кожен соціальний працівник несе відповідальність за ефективність діяльності усього колективу. Обов'язком соціального працівника щодо колективу та колег є підпорядкування і узгодженість своїх дій та поведінки з єдиними для всього колективу цілями, надання підтримки, взаємодопомоги колегам.

4. Відповідальність і обов'язок соціального працівника перед клієнтом та його близькими. Соціальний працівник зобов'язаний докласти максимум зусиль для вирішення проблеми клієнта, ефективного виконання професійного обов'язку. Професійний обов'язок соціального працівника полягає у сприянні найповнішої самореалізації особистості клієнта.

5. Відповідальність і обов'язок соціального працівника перед самим собою. Соціальний працівник повинен виконувати свої професійні обов'язки в першу чергу задля реалізації особистого внутрішнього потенціалу. Обов'язок соціального працівника – підтримка своїх професійних честі та гідності, прагнення завоювати високий авторитет, постійно професійно і морально вдосконалюватися [63, 64].

Етика відносин соціальних працівників і клієнтів окреслює професійні межі соціальної роботи, які своїми контурами відповідають уявленням про те, що є допустимим у їх взаємодії [63, 64].

Професійні межі соціальної роботи – межі компетенції соціального працівника і професійної дистанції між фахівцем і клієнтом. Ці межі зумовлені фаховими вміннями і компетенцією, ціннісними настановами і морально-етичними нормами, вмінням органічно застосовувати та поєднувати різноманітні форми і методи соціальної роботи, обов'язками соціального працівника і використовуваною моделлю прийняття рішень.

Вони є динамічним, особистісно обумовленим феноменом, оскільки одні можуть конструктивно і невимушено спілкуватися між собою, а іншим, навіть представникам однієї культури, доводиться вгамовувати неприємні емоції, долати внутрішній дискомфорт, що, безперечно, негативно впливає на досягнення результату. Професійні межі соціальної роботи залежать і від моделей прийняття соціальними працівниками рішень, які відповідають певним етичним концепціям і моральним принципам [63, 64].

Сьогодні повсюдно спостерігається тенденція до того, що особи, які присвячують себе догляду за старими людьми і роботі з ними стають все молодшими. З цих позицій догляд за старими людьми – це зустріч різних поколінь, повага до віку з боку молодих співробітників, терпимість їх до принципів і сформованих переконань людей похилого віку, їх життєвим установок і цінностей.

Догляд за людьми похилого віку – це уважне і турботливе спостереження за іншими, вміння ввійти у світ їх переживань з одночасним сприйняттям і повторним оглядом власних відчуттів, це вміння сприймати старих людей такими, якими вони є.

Догляд – це тактовні, заплановані дії, довіра і допомога в процесах адаптації старої людини до змінених життєвих умов. Догляд за старими людьми – це, нарешті, супровід помираючих, надання допомоги членам

родини в цей тяжкий момент. Тільки сприйнявши ці принципи і поклавши їх в основу професіоналізму, можна витримати всі психічні і фізичні навантаження, пов'язані з доглядом за старими людьми.

Важливо зрозуміти ще одна обставину: у старій людині ми бачимо її сьогоденний вигляд і практично не можемо представити її собі дитиною, чоловіком або жінкою в розквіті років, гарною, сильною і самовпевненою або, навпаки, м'якою, великодушною, спрямованою у майбутнє. А тим часом важливо, бачити перед собою стару і хвору, а часто і дементну людину, відтворити її вигляд, згадати, що вона несе в собі дитинство і юність, молодість і зрілість. Нерідко деякі аспекти поведінки старих людей, які викликають неприйняття і подив у молодих людей, здаються їм незвичайними або навіть аморальними, а насправді перебувають у рамках культурної норми минулого покоління і не свідчать про погіршення розумових здібностей людини. При зіткненні з негативними сторонами старості є небезпека виникнення геронтофобії у молодих соціальних працівників, більш того, вони можуть перейнятися вираженою фобією до свого власного майбутнього старіння.

Дослідження угорського психолога Н. Хун показали, що найгірші оцінки і негативну думку про старих людей мають медичні сестри, які працюють у будинках для людей похилого віку і у геронто-психіатричних лікарнях. Слід відзначити, що спеціальних досліджень толерантності (терпимості) населення до безпомічних старих людей практично немає. У будинках для людей похилого віку в Болгарії було виявлено поблажливо-заступницьке відношення до довгожителів з боку медичних працівників і обслуговуючого персоналу. Але зневажливого, тим більше образливого відношення до старих людей не виявлено в жодному випадку. Однак була встановлена одна особливість, яка заслуговує на увагу. На запропоноване питання, хотіли б вони дожити до 100 років, всі співробітники будинків для людей похилого віку відповідали негативно, більш того, всі вони

сприймали таку перспективу як трагедію для себе особисто і особливо для своїх близьких.

Найголовнішим у соціальній роботі з людьми похилого віку має стати вміння встановлювати контакти з найбільш некомунікабельними людьми. Соціальним працівникам необхідно опанувати мистецтвом спілкування зі старою людиною, тому що у протилежному випадку виникають різні міжособистісні непорозуміння, нерозуміння і навіть відкрита обопільна ворожість.

На думку самих людей похилого віку, їх вимоги до соціальних працівників такі: насамперед, доброта і чесність, безкорисливість і жаль. Вміння слухати – одна з головних якостей соціального працівника, а сумлінність, відповідальність і вимогливість до себе повинні визначати його професійний статус.

Оволодіння навичками спілкування з людьми – не просте завдання, крім вміння вислухати людину з розумінням її потреб, необхідно в той же час зібрати і об'єктивну інформацію про неї, проаналізувати і оцінити ситуацію, у якій вона перебуває, визначити, у чому полягають її об'єктивні труднощі, а що є результатом суб'єктивних переживань.

Особливо гостро етичні і деонтологічні проблеми постають при спілкуванні з важко хворими людьми, які втратили здатність до самообслуговування. Загальновідомо, що найбільш успішно справляються з доглядом за людьми похилого віку терплячі і врівноважені люди. Зрозуміло, моральна підтримка є найціннішою, тому соціальний працівник, який не обмежує свою діяльність формальними послугами, і зумів, до того ж, стати доброзичливим і уважним співрозмовником, помічником і радником, виявиться для такої людини ідеальним помічником.

Занадто суворі, владні, працюючі, головним чином, за гроші або заради кар'єри, не справляються з таким видом діяльності. У свою чергу люди зі своїм життєвим досвідом дуже легко розуміють і відчувають

фальш і нещирість у відношенні до них. Ніколи не отримає довіри з боку людей похилого віку і кваплива людина, яка не вміє вислухати, стурбована своїми власними проблемами.

Соціальному працівникові потрібно особливу увагу приділяти своїй зовнішності і формі спілкування з такими клієнтами. Занадто модний одяг, надлишкова косметика і прикраси не сприяють налагодженню контактів між людьми похилого віку і соціальними працівниками.

Особливо недовірливі люди похилого віку до легковажних, поверхневих людей, які дають обіцянки, але не виконують їх. Незібраність, неакуратність, непосидючість, багатомовність також викликають настороженість з боку людини до соціального працівника і не сприяють встановленню довірчих контактів, які необхідні обом сторонам.

При догляді за хворими людьми похилого віку, які втратили здатність до самообслуговування, соціальний співробітник всією своєю поведінкою і діями повинен підтримувати і активізувати бажання якомога довше зберегти максимальну рухливість і виконувати хоча б найелементарніші дії з самообслуговування. У кожному разі необхідно з повагою ставитися до достоїнства і почуття незалежності старих людей.

Людина похилого віку повинна стати для соціального працівника суб'єктом індивідуального підходу. Почуття поваги до неї, зацікавленість її життєвим шляхом і досвідом звичайно підвищують довіру до соціального працівника, його авторитету як фахівця. Ніколи не можна забувати про те, що при бесіді з такою людиною потрібно намагатися зберігати на обличчі вираз зацікавленості, інтересу, співчуття і доброзичливості. Все це дозволить ознайомитися з соціальним анамнезом людини похилого віку, місцем і умовами проживання, усвідомити внутрішньо сімейні відносини, їх значимість, розібратися в міжособистісних відносинах між молодими членами родини і старими, допомогти вирішити їх внутрішні незгоди і образи.

Роль реабілітації людей похилого віку у цьому випадку варто оцінювати як з соціальної, так і з моральної точки зору. Вона також дає значний економічний ефект, оскільки відновлення здатності до самообслуговування звільняє від догляду за хворими старими велику кількість медичного персоналу у випадку поміщення їх у лікарню, а також родичів, надаючи їм змогу не залишати професійну діяльність.

Отже, цінності, норми та традиції вимагають їх дотримання і у професійному житті, тим самим розвиваючи різні етичні вимоги до різних професій.

Розвиток та ускладнення професійних відносин та професійної діяльності сприяє трансформації розуміння вимог до професійної етики. Все більше відносин як між колегами так і між працівниками та клієнтами потребують переосмисленого етичного регулювання. Все більша демократизація та лібералізація суспільства, посилення впливу соціальних медіа, різноманітні соціальні та професійні виклики потребують нових реакцій розширення спектру етичних реакцій.

Отже, «деонтологія науково обґрунтовує необхідність свідомого підпорядкування особистих інтересів потребам суспільства в гармонійному поєднанні особистого і суспільного, визначає форми професійної моралі, виконання громадянського обов'язку в конкретній галузі суспільного життя і професійній діяльності».

Висновки до другого розділу

Поняття «деонтологія» застосовується до будь-якої сфери професійної діяльності людини, у нашому ж випадку, ми говоримо про соціальну роботу з людьми похилого віку.

Деонтологія соціальної роботи базується на визначених принципах: особистої відповідальності за доручену справу як у правовому, так і в моральному відношенні; компетентності спеціаліста; раціонального підходу до розв'язання поставлених завдань; відповідності повноважень і відповідальності; правової регламентації діяльності; підзвітності; ініціативи й творчого підходу; організованості й дисципліни; контролю й перевірки виконання; критичного підходу до оцінки діяльності, можливостей своїх і клієнта; довіри і свободи дій; заохочення й покарання тощо.

Етика соціальної роботи виступає складовою філософської науки про роль моральних засад у діяльності працівників соціальних служб і має велике значення для практики соціальної роботи. Як філософсько-соціологічне знання, відіграє унікальну роль у формуванні професійно-етичного образу спеціаліста. Етику соціальної роботи доцільно розглядати, як науку про моральні цінності вчинків та поведінки соціального працівника у галузі діяльності, а мораль, відповідно, як вимоги, які пред'являються до його реальної поведінки у процесі виконання ним службових обов'язків і побудови взаємовідносин з клієнтами та їх оточенням.

Деонтологія є однією із основ професійної діяльності фахівців соціальної сфери, об'єктом діяльності яких є людина, а професійні дії безпосередньо пов'язані і направлені на досягнення фізичного, психічного та соціального здоров'я та благополуччя людини, її соціального оточення та суспільства. Професійна деонтологія представляє собою вчення про обов'язок представника професії перед суспільством та державою, перед

своєю професією, перед колегами і перед людьми, на яких направлена діяльність.

Із формуванням деонтології етика із моралі добросовісної поведінки стала мораллю норми, оскільки норма фіксує належне у певних правилах. Вчення про належне є ядром кожної професійної етичної системи.

Деонтологія безпосередньо пов'язана із професійним обов'язком. Категорія «професійний обов'язок» виражає моральні обов'язки спеціаліста по відношенню до суспільства, колег, клієнтів та їх соціального оточення і є відображенням внутрішньої, моральної необхідності виконання своїх обов'язків, необхідності слідування певній лінії поведінки, що диктується перш за все зовнішніми по відношенню до особистості спеціаліста інтересами.

У роботі соціального працівника, згідно деонтологічних вимог, виділяють різні рівні відповідальності, а саме [63, 64]:

- Відповідальність і обов'язок соціального працівника перед суспільством і державою.
- Відповідальність і обов'язок соціального працівника перед професією.
- Відповідальність і обов'язок соціального працівника перед колективом (колегами).
- Відповідальність і обов'язок соціального працівника перед клієнтом та його близькими.
- Відповідальність і обов'язок соціального працівника перед самим собою.

Розглядаючи деонтологічні аспекти соціальної роботи з людьми похилого віку необхідно враховувати відданість соціального працівника професійному обов'язку, наявність у нього свідомості й дотримання комплексу правових принципів і правил, що регулюють його професійну діяльність і поведінку.

ВИСНОВКИ

Деонтологічний характер професійної діяльності соціального працівника змушує тримати фокус на застосуванні етичних принципів, етичних вимог та зобов'язань професії у практичній діяльності. Взаємодія між соціальним працівником та отримувачем соціальних послуг відбувається за різних обставин і з різних причин, тому не можна виключати й якісь непорозуміння чи зловживання, як з одного, так і з іншого боку.

Під соціальною роботою з людьми похилого віку розуміють професійну діяльність, що здійснюється спеціально підготовленими фахівцями та спрямована на надання індивідуальної допомоги людині похилого віку, її сім'ї або групі осіб похилого віку, які опинилися в скрутному життєвому стані, шляхом інформування, діагностики, консультування, прямої натуральної та фінансової допомоги, догляду та обслуговуванню хворих і самотніх, педагогічної і психологічної підтримки; орієнтує людей похилого віку на власну активність у вирішенні складних ситуацій і допомагає їм у цьому.

Ставлення до феномена старості завжди було одним з найважливіших показників соціокультурного розвитку суспільства, що передбачає підйом на новий рівень діалогу культур і світоглядів різних поколінь, що сприяє моральній відповідальності по відношенню до іншого, любові до ближнього.

Істотні перетворення в українському суспільстві, обумовлені демографічним переходом, вимагають нових рішень у взаємодії між поколіннями. Люди похилого віку продовжують відігравати суттєву роль в збереженні і передачі базових цінностей. Вироблення нової культурної парадигми розвитку, слід здійснити силами всіх поколінь, з огляду на тісний зв'язок технологічного прогресу і старіння населення. Сьогодні

зберігається важливість стабілізуючої ролі в державі людей старшого покоління, яка буде тільки зростати.

Професійна компетентність соціального працівника полягає у знаннях геронтологічних і психологічних особливостей віку, приналежності клієнтів до тієї або іншої соціальної групи. Потреби, інтереси, захоплення, світогляд, найближче оточення, житлово-побутові, матеріальні умови, спосіб життя клієнтів – все це має знаходитися в полі зору професіонала, оскільки допоможе обрати оптимальний алгоритм соціальної допомоги, грамотно визначити проблему і шляхи її рішення.

Виконання професійних обов'язків у сфері соціальної роботи вимагає від фахівця спиратися не тільки на нормативно-законодавчі документи, а й дотримуватися визначених етичних норм.

Загальні права людей похилого віку сформульовано в Міжнародній декларації прав людини, Європейській Конвенції про захист прав і основних свобод людини, деклараціях ООН, ЮНЕСКО, ВООЗ. В Україні права й обов'язки людей похилого віку, відповідальності держави, державних та недержавних організацій прописано в нормативно-законодавчих документах: Закони України: «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», 1991, «Про статус ветеранів війни та гарантії їх соціального захисту», 1993, «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні», 1994, «Про соціальні послуги», 2019 тощо.

Принципи ООН, закріплюючи статус людей похилого віку, представляють собою зведення етичних норм і рекомендацій відносно встановлення пріоритетів до цієї категорії населення. Це служить втіленню в життя фундаментальних положень Загальної декларації прав людини: про визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, про право кожного на соціальне забезпечення, на соціальний захист, соціальне обслуговування, соціальне забезпечення з настанням неминучого соціального випадку – старості.

Поняття «деонтологія» застосовується до будь-якої сфери професійної діяльності людини, у нашому ж випадку, ми говоримо про соціальну роботу з людьми похилого віку.

Деонтологія соціальної роботи базується на визначених принципах: особистої відповідальності за доручену справу як у правовому, так і в моральному відношенні; компетентності спеціаліста; раціонального підходу до розв'язання поставлених завдань; відповідності повноважень і відповідальності; правової регламентації діяльності; підзвітності; ініціативи й творчого підходу; організованості й дисципліни; контролю й перевірки виконання; критичного підходу до оцінки діяльності, можливостей своїх і клієнта; довіри і свободи дій; заохочення й покарання тощо.

Етика соціальної роботи виступає складовою філософської науки про роль моральних засад у діяльності працівників соціальних служб і має велике значення для практики соціальної роботи. Як філософсько-соціологічне знання, відіграє унікальну роль у формуванні професійно-етичного образу спеціаліста. Етику соціальної роботи доцільно розглядати, як науку про моральні цінності вчинків та поведінки соціального працівника у галузі діяльності, а мораль, відповідно, як вимоги, які пред'являються до його реальної поведінки у процесі виконання ним службових обов'язків і побудови взаємовідносин з клієнтами та їх оточенням.

Деонтологія є однією із основ професійної діяльності фахівців соціальної сфери, об'єктом діяльності яких є людина, а професійні дії безпосередньо пов'язані і направлені на досягнення фізичного, психічного та соціального здоров'я та благополуччя людини, її соціального оточення та суспільства. Професійна деонтологія представляє собою вчення про обов'язок представника професії перед суспільством та державою, перед своєю професією, перед колегами і перед людьми, на яких направлена діяльність.

Із формуванням деонтології етика із моралі добросовісної поведінки стала мораллю норми, оскільки норма фіксує належне у певних правилах. Вчення про належне є ядром кожної професійної етичної системи.

Деонтологія безпосередньо пов'язана із професійним обов'язком. Категорія «професійний обов'язок» виражає моральні обов'язки спеціаліста по відношенню до суспільства, колег, клієнтів та їх соціального оточення і є відображенням внутрішньої, моральної необхідності виконання своїх обов'язків, необхідності слідування певній лінії поведінки, що диктується перш за все зовнішніми по відношенню до особистості спеціаліста інтересами.

У роботі соціального працівника, згідно деонтологічних вимог, виділяють різні рівні відповідальності, а саме: Відповідальність і обов'язок соціального працівника перед суспільством і державою. Відповідальність і обов'язок соціального працівника перед професією. Відповідальність і обов'язок соціального працівника перед колективом (колегами). Відповідальність і обов'язок соціального працівника перед клієнтом та його близькими. Відповідальність і обов'язок соціального працівника перед самим собою.

Розглядаючи деонтологічні аспекти соціальної роботи з людьми похилого віку необхідно враховувати відданість соціального працівника професійному обов'язку, наявність у нього свідомості й дотримання комплексу правових принципів і правил, що регулюють його професійну діяльність і поведінку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативно-законодавчі документи

1. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні: Закон України від 21.03.1991 № 876-XII // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1991. - № 21. - ст.252. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text> (Редакція від 01.01.2024).
2. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні: Закон України від 16. 12.1993 № 3721-XII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1994. - № 4. ст.18) Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12#Text> (Редакція від 01.01.2024).
3. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2019. № 18. ст.73. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (Редакція від 31.12.2023).
4. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1993. - № 45. - ст.425. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3551-12> (Редакція від 04.04.2024).
5. Про затвердження Етичного кодексу спеціалістів із соціальної роботи України: Наказ Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту від 9.9.2005 р. № 1965. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1965643-05>
6. Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України: затвердж. Наказом Мінмолодьспорту від 09.09.2005 N 1965 Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1965643-05#Text>
7. Віденський Міжнародний план дій з проблем старіння. Режим доступу: https://docs.dtkr.ua/doc/995_870
8. Декларація з проблем старіння. Режим доступу: https://docs.dtkr.ua/doc/995_510

9. Декларація стосовно поганого поводження з людьми похилого віку. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/157124_157124

10. Загальна декларація прав людини 1948 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

11. Принципи Організації Об'єднаних Націй щодо людей похилого віку URL:

12. Рекомендація CM/Rec (2009)6 Комітету міністрів державам-членам про старіння та інвалідність у 21-му столітті: стійкі основи для підвищення якості життя в інклюзивному суспільстві. Режим доступу: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d0b09

13. Рекомендація CM/Rec(2014)2 Комітету міністрів до держав-членів про заохочення прав людей похилого віку. Режим доступу: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805c649f

Література

14. Аболіна Т. Г. Прикладна етика : навч. посіб. для студ. ВНЗ / Т. Г. Аболіна, В. Г. Нападиста, О. Д. Рихліцька, І. І. Маслікова, О. В. Шинкаренко; ред.: В. І. Панченко; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. - К. : Центр уч. л-ри, 2012. - 391 с.

15. Аболіна Т. Г. Теоретичні проблеми сучасної етики : навч. посіб. для студентів ВНЗ / Т. Г. Аболіна, І. В. Васильєва, А. М. Єрмоленко, М. М. Кисельов, П. А. Кравченко; ред.: І. В. Васильєва, П. А. Кравченко; Нац. мед. ун-т ім. О.О. Богомольця, Полтав. нац. пед. ун-т ім. В.Г. Короленка, НАН України, Ін-т філос. ім. Г.С. Сковороди. - 2-ге вид., переробл. і доповн. - Київ : Авіцена, 2013. - 343 с.

16. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / А.Й.Капська, О.В.Безпалько, Р.Х.Вайнола; загальна редакція А.Й.Капської. – К., 2015. – 164 с.
17. Анацька Н. В. Етика соціальної роботи: первинний етап / Н. В. Анацька, Б. В. Новіков, Т.М. Свідло // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. - 2021. - Випуск 81.- С.9-13.
18. Балдинюк О. Особливості соціальної роботи з людьми похилого віку. // Соціальна робота та соціальна освіта. - 2018.- Вип. 1. - С. 12–17.
19. Гіда Є. О. Деонтологічний кодекс як форма закріплення деонтологічних норм / Є. О. Гіда // Право і Безпека. - 2009. - № 5. - С. 181-184. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2009_5_43
20. Голубенко Т. О. Особливості процесу формування готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку / Т. О. Голубенко // Молодий вчений. – 2013. – № 1 (01). – С. 77-81.
21. Горемікіна Ю.В. Значення соціальних послуг для реалізації державних соціальних гарантій та зобов'язань перед особами похилого віку в Україні. Економіка та суспільство. 2017.- № 13. - С. 976–985 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/13_ukr/164.pdf
22. Гоулман Д. Емоційний інтелект/ Д. Гоулман; пер. з англ. С.-Л.Гумецької. –Х.: Віват, 2019. –512 с.
23. Денисюк О. М. Організація дозвілля людей похилого віку в громадських та державних установах /О.М. Денисюк, Ю.В. Маденова // Молодий вчений. 2019. - № 11. - (75). - С. 897–902. <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/29788/>
24. Джуган В. В. Дефініція поняття «люди похилого віку», як категорія соціальної роботи / В. В. Джуган, Р. І. Джуган // Науковий вісник

Ужгородського національного університету : серія: Педагогіка. Соціальна робота / гол. ред. О. Бартош. – Ужгород : Говерла, 2022. – Вип. 1 (50). – С. 77–80.

25. Етика соціальної роботи // Сімейно орієнтована соціальна робота: практичні аспекти. Конспект лекцій / за заг. ред. В. О. Кузьмінського, С. С. Лукашова. – К.: Молодь, 2010. – С. 27–46.

26. Етика соціальної роботи : навч. посібник / МОН України, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини; уклад. С. О. Роєнко. - 2-е вид., переробл. та доповн. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2018. - 202 с

27. Етика соціальної роботи: принципи і стандарти (Ухвалено Міжнародною федерацією соціальних працівників (МФСП) // Соціальна політика і соціальна робота. – 2018. – № 7. – С. 67-75.

28. Етика соціального працівника // Соціальна робота в Україні: навч. посіб. / І. Д. Зверєва, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін.; за заг. ред.: І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – С. 234–255.

29. Жевакіна Н. В. Особливості виникнення і перебігу конфліктів у соціальній роботі / Н. В. Жевакіна // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2014. – № 4 (287). – С. 31–37.

30. Зайченко І. В. Етика соціальної роботи : навч. посібник для студ. ВНЗ спец. «Соціальна робота» / І. В. Зайченко ; Чернігівський держ. ін-т права, соціальних технологій та праці. – Чернігів, 2008. – 274 с.

31. Зверєва І. Д. Етичний кодекс соціальних працівників України: від ідеї до впровадження / І. Д. Зверєва // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – № 9-10. – С. 81–87.

32. Зозуляк-Случик Р. В. Формування професійної етики майбутніх соціальних працівників в університетах : монографія. Івано-Франківськ: НАІР, 2019. - 460 с.

33. Зозуляк-Случик Р. Деонтологія соціальної роботи як складова професійно-етичної компетенції майбутніх фахівців / Р. Зозуляк-Случик, О. Радкевич // Вісник Черкаського університету: педагогічні науки. 2017. № 3. С. 36-41. URL: <http://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/1531>
34. Іванова І.Б. Соціальна робота з людьми похилого віку: навч. посіб. / І. Б. Іванова І.Б. — К.: Університет «Україна», 2023. — 220 с.
35. Іщук С.В. Етика соціальної роботи. Курс лекцій / С.В. Іщук. Тернопіль, ТДПУ, 2008. – 59 с.
36. Клочко О.О. Етика фахівця соціальної сфери у схемах і коментарях: навчальний посібник / О. О. Клочко. Суми: ФОП Цьома С. П., 2018. – 92 с.
37. Коваленко О., Психологія людей літнього віку: навч. посібн. / О. Коваленко, Л. Лук'янова., Е. Помиткін, Л. Московець. - Київ : Вид-во ТОВ «Геопринт». - 2021. - 288 с.
38. Кулачок-Тітова, Л. В. Право на гідне життя осіб похилого віку та проблеми його забезпечення // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право».- 2022.- (29), 152-161.
39. Кулініченко В.Л. Етичний кодекс у просторі кодексової культури соціальної роботи / В. Л. Кулініченко, А.М. Боярський // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право : збірник наукових праць. – 2009. – № 4. – С. 95–98.
40. Курило І. О. Демографічні процеси та трансформація вікової структури населення України у контексті суспільної модернізації / І. О. Курило. – К.: ІДСД ім. Птухи НАНУ, 2015. – 126 с.
41. Кухта, М. П. Соціальний потенціал людей старшого віку в Україні: монографія / М. П. Кухта; Наук. ред. І. Мартинюк. – Київ : КНУКіМ, 2018. – 304 с.
42. Лаврецький Р. В. Етичні дилеми в соціальній роботі / Р. В. Лаврецький, А. С. Лоза // Молодий вчений. – 2017. – № 12. – С. 81-86.

43. Ленчук О.М. Специфіка соціальної роботи з людьми похилого віку / О.М. Ленчук // Подільський науковий вісник. – Вінниця, 2017. - . С.65-70.
44. Малкова Т.М. Візуальна психодіагностика / Т.М. Малкова. – Київ: Державний університет телекомунікацій, 2018. – 132 с.
45. Мацкевич Ю. Р. Соціальна робота з людьми похилого віку: навч. посіб. / Ю.Р. Мацкевич. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2014. - 340 с.
46. Мещан І. В. Емоційні проблеми людей похилого віку як предмет соціальної роботи: регіональний аспект // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. - 2017. - Вип. 73. - С. 90-99.
47. Міжнародні етичні стандарти соціальних працівників // Соціальна робота: В 3 ч. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2004. – Ч.1: Основи соціальної роботи / За ред. Т. Семигіної та І. Григи. – 2004.
48. Моргай Л. А. Соціальні проблеми людей похилого віку в сучасному суспільстві // Актуальні проблеми соціальної роботи: теорія і практика : колективна монографія / І. В. Албул, О. Д. Балдинюк, В.П. Ісаченко [та ін.] ; за ред. Н. М. Коляди ; Уманський держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. – Умань : Візаві, 2021. – С. 58-70.
49. Олійник К. С. Професійна етика та спілкування в соціальній роботі / К. С. Олійник // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. – 2014. – Вип. 33. – С. 126–128.
50. Петришин Л. Й. Засади соціальної відповідальності як складник професійної компетентності фахівців соціальної сфери / Петришин Л. Й., Кульчицький Т. Р. // Ввічливість. Humanitas. Гельветика. - 2023. - № 1. - С. 86-92.
51. Петрук В.В. Деякі аспекти професійної етики соціального працівника / В.В. Петрук // Сучасні інформаційні технології та інноваційні

методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : / Зб. наук. пр. Випуск 52 / редкол. Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2018. С. 379-383.

52. Психологія людей літнього віку : навч. посібн. / О. Коваленко, Л. Лук'янова, Е. Помиткін, Л. Московець. – К. : Вид-во ТОВ «Геопринт», 2021. - 288 с.

53. Савельчук І. Б. Інноваційні методи соціальної роботи з людьми похилого віку: специфіка та особливості впровадження / І. Б. Савельчук // Young Scientist. – 2015. – № 2 (17). – С. 95–98.

54. Сай Д. В. Формування деонтологічної культури майбутніх соціальних працівників у закладах вищої освіти : кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр» : спец. 231 «Соціальна робота» / Д. В. Сай ; ЧНУ ім. Петра Могили. – Миколаїв, 2023. – 150 с. Режим доступу: <https://krs.chmnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/2645>

55. Семигіна Т. В. Розвиток власних теорій соціальної роботи: глобальні тенденції. Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології : м-ли IV Міжнар. наук.-практ. конф. (15-16 березня 2018 року, Київ) / За ред. Ю.М. Швалба. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2018. - С. 90-94.

56. Семигіна Т. Нові глобальні етичні принципи соціальної роботи // Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму, 2019. –№ 1. – С. 70-85.

57. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. - Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму. – 2020. - 275 с.

58. Семигіна, Т. Міжнародна соціальна робота: пріоритети та стандарти. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2021. - 175 с.

59. Серeda І. Шляхи формування деонтологічної культури майбутнього соціального педагога // Актуальні питання гуманітарних наук.

Вип 47, том 4, 2022. – С. 198-203 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.apfn-journal.in.ua/archive/47_2022/part_4/33.pdf

60. Система соціальної допомоги людям похилого віку / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка ; уклад. : Я. М. Раєвська, Л. П. Мельник, Ж. В. Мельник. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2019. –187 с

61. Соціальна геронтологія : навч. посібник / уклад. Н. М. Коляда. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2016. 84 с.

62. Стешенко В. Старіння населення України: стан, етнічні особливості, перспективи / Стешенко В., Піскунов С., Піскунов В. // Демографічні дослідження. – 2016. – Вип 20. – С. 125–146.

63. Сушик І.В. Етика та деонтологія соціального працівника: навч посіб. – Луцьк: ІВВ Луцький НТУ, 2020. 188 с.

64. Сушик Н. С. Сутність, структура, зміст етичної компетентності фахівців із соціальної роботи / Н. С. Сушик // Актуальні проблеми педагогічної освіти: європейський і національний вимір: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (31 травня – 1 червня 2018 р.) / А. В. Лякішева (заг. ред.), П. М. Гусак, І. Б. Кузава та ін. – у 2 т. – Т. 2 (М-Я). – Луцьк: ФОП Покора І. О., 2018. – С. 165–169.

65. Теоретичні проблеми сучасної етики [Текст] : навч. посіб. для студентів ВНЗ / [Т. Г. Аболіна та ін. ; відп. ред.: П. А. Кравченко, І. В. Васильєва] ; Нац. мед. ун-т ім. О. О. Богомольця, Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. - 2-ге вид., переробл. і допов. - Київ : Авіцена, 2013. - 343 с.

66. Тополь О. Старість у контексті соціальної роботи. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012.

67. Тофтул М. Сучасний словник з етики: Словник. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2014. - 416 с.

68. Тимчук Л. І. Теорія соціальної роботи: опорні тези лекцій: навчальн. посіб. / Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2023. - 140 с.

69. Ушакова І.М. Геронтопсихологія: підручник / І.М. Ушакова. - Х.: НУЦЗУ, 2014. -236 с.

70. Фуштей О. В. Особливості формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутнього соціального працівника // Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія. 2021. - № 66. - С. 89 – 93.

71. Хлебик С. Р. Етика соціальної роботи: навчально методичний посібник. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2023. – 221 с.

72. Шеплякова І. О. Формування ціннісного компоненту деонтологічної культури майбутніх соціальних працівників у процесі професійної підготовки в закладі вищої освіти / І. О. Шеплякова // Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., Харків, 20 листоп. 2020 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; [за ред. М. П. Васильєвої]. – Харків : ХНПУ, 2020. – С. 26–28. - Режим доступу: <https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/5137>

73. Шумик А.М. Етика професійного спілкування фахівця із соціальної допомоги / А.М Шумик., О.В. Тополь // Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 9–10 квітня 2018 р. / редкол. : В. Л. Погребна, Н. В. Островська, І. Ю. Тонкіх та ін. Дніпро: ЛІРА, 2018. С. 553-557.

74. Якубова, Л. А. Порівняльний аналіз особливостей організації соціальної роботи з людьми похилого віку в Україні та за кордоном / Л. А. Якубова, Н. П. Труш // Науковий вісник Ужгородського університету : серія: Педагогіка. Соціальна робота / голов. ред. І.В. Козубовська. – Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2015. – Вип. 36. – С. 209–211.

75. Banks, S., Cai, T., de Jonge, E., et al. Ethical challenges for social workers during Covid-19: A global perspective, Rheinfelden, Switzerland: International Federation of Social Workers. 2020. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.ifsw.org/wp-content/uploads/2020/07/2020-06-30-Ethical-Challenges-Covid19-FINAL.pdf>
76. Ethics in Social Work, Statement of Principles / IFSW, IASSW, 2004. URL: <https://www.iassw-aiets.org/wp-content/uploads/2015/10/Ethics-in-Social-Work-Statement-IFSW-IASSW-2004.pdf>
77. Global Social Work Statement of Ethical Principles /IASSW, 2018. URL: <https://www.iassw-aiets.org/2018/04/18/global-social-work-statement-of-ethical-principles-iassw/>
78. Global Social Work Statement of Ethical Principles /IFSW, 2018. URL: <https://www.ifsw.org/global-social-work-statement-of-ethical-principles>
79. The Ethics of Social Work –Principles and Standards / IFSW, 1994. URL: <http://raulpage.org/koolitus/ethics1994.html>

ДОДАТКИ

Додаток 1

ДЕОНТОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ

Пам'ятка для соціального працівника

- ✓ **Конфіденційність:** Зберігайте конфіденційність інформації, що стосується клієнтів.
- ✓ **Повага до автономії:** Поважайте право людей похилого віку приймати власні рішення та забезпечуйте їхню автономію.
- ✓ **Недискримінація:** Робіть свою роботу без будь-якої форми дискримінації, пов'язаної з віком, статусом здоров'я або іншими характеристиками.
- ✓ **Етичне спілкування:** Спілкуйтеся з клієнтами з пошаною, співчуттям та професіоналізмом, уникайте висловлювання будь-якої форми приниження або образливості.
- ✓ **Підтримка самовизначення та гідності:** Сприяйте самовизначенню та збереженню гідності клієнтів, допомагаючи їм здійснювати контроль над власним життям та приймати рішення.
- ✓ **Відкритість до взаємодії:** Будьте відкриті до спілкування та співпраці з родичами або іншими особами, які дбають про людину похилого віку, за умови збереження конфіденційності та поваги.
- ✓ **Саморегулювання:** Дотримуйтесь стандартів професійної етики та надаєте приклад високої моральності та етики у своїй роботі.
- ✓ **Посилення зв'язків зі спільнотою:** Сприяйте побудові та підтримці спільнот, що дбають про людей похилого віку, для забезпечення їхнього соціального включення та підтримки.
- ✓ **Розвиток компетентності:** Постійно розвивайте свої знання, навички та вміння в галузі соціальної роботи з людьми похилого віку, щоб забезпечити найкращу можливу підтримку.

Це допоможе забезпечити етичну та професійну практику у роботі з людьми похилого віку.

ЯК ПОВОДИТИСЯ З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ

Пам'ятка для соціального працівника

1. Повага та емпатія: Пам'ятайте, що кожна людина похилого віку має свою історію, досвід та почуття. Важливо виявляти повагу та емпатію до їхніх потреб та почуттів.

2. Слухання: Послухайте їхні історії та побажання. Часто вони просто хочуть, щоб їх почули та зрозуміли.

3. Будьте терплячими: Люди похилого віку можуть потребувати більше часу для виконання завдань або висловлення своїх думок. Будьте терплячими та відкритими

4. Допомагайте з організаційними питаннями: Часто людям похилого віку важко розбиратися з паперовою роботою, медичними або соціальними послугами. Допомагайте їм з розумінням інформації та вирішенням питань.

5. Стимулюйте самостійність: Намагайтеся допомагати їм залишатися самостійними, знаходьте рішення на їхні питання, а не робіть все за них.

6. Будьте уважними до їхнього фізичного стану: Слід розуміти, що здоров'я може погіршуватися з віком, тому важливо бути уважними до їхніх потреб у медичній та фізичній допомозі.

7. Підтримка психологічного благополуччя: Зверніть увагу на їхні емоційні потреби. Багато людей похилого віку можуть відчувати себе самотніми або засмученими. Надайте їм можливість спілкуватися та бути частиною спільноти.

8. Розуміння індивідуальних потреб: Кожна людина унікальна, тому важливо розуміти їхні індивідуальні потреби та бажання і працювати з ними індивідуально.

Нагадуйте собі, що ваша робота має значення і може суттєво покращити якість життя людей похилого віку.

ТЕСТ

Отримати об'єктивну оцінку своєї роботи як соціального працівника, що працює з людьми похилого віку, може бути корисно. Ось кілька тестів, які можуть використовуватися для самоконтролю:

Частина 1: Знання процесів старіння

1. Які фізичні зміни зазвичай спостерігаються у людей похилого віку?

- a) Збільшення м'язової маси
- b) *Зменшення сили та гнучкості*
- c) Покращення пам'яті

2. Які психологічні аспекти можуть впливати на адаптацію до похилого віку?

- a) Зниження ризику депресії
- b) *Втрата самооцінки та незалежності*
- c) Збільшення мотивації до навчання новому

Частина 2: Розуміння потреб людей похилого віку

3. Які можливі соціальні потреби у людей похилого віку?

- a) Бажання активного способу життя
- b) *Спілкування та соціальна підтримка*
- c) Відмова від будь-яких медичних процедур

4. Що може спричиняти соціальну ізоляцію серед людей похилого віку?

- a) Активна участь у громадському житті
- b) *Відсутність підтримки родини та друзів*
- c) Збільшення кількості соціальних заходів у спільноті

Частина 3: Комунікаційні навички

5. Яка є ключовою складовою успішного спілкування з людьми похилого віку?

- a) Відмова від емоційної включеності
- b) *Емпатія та слухання*
- c) Вимагання відповідей на питання швидко

6. Якщо людина похилого віку має труднощі з розумінням, що рекомендовано зробити?

- a) Ігнорувати їхні запитання
- b) *Повторити інформацію та використати просту мову*
- c) Висловити свою занепокоєність станом здоров'я

Частина 4: Вміння працювати з сім'ями та іншими старшими членами спільноти

7. Як ви можете співпрацювати з родичами людини похилого віку, щоб забезпечити їй оптимальну підтримку?

- a) Ігнорувати родичів та прямувати лише до клієнта
- b) *Залучати родичів до процесу прийняття рішень та планування допомоги*
- c) Рекомендувати родичам не втручатися у життя клієнта

8. Як можна співпрацювати з іншими організаціями та установами для покращення підтримки людей похилого віку?

- a) Зв'язуватися з іншими установами лише в разі необхідності
- b) *Робити спільні плани та обмінюватися ресурсами*
- c) Не ділитися інформацією з іншими установами

Частина 5: Етика та професійні стандарти

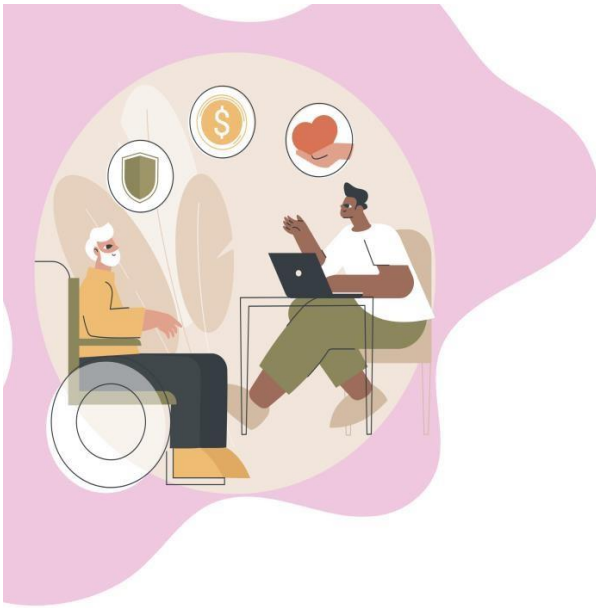
9. Яка етична проблема може виникнути при розголошенні конфіденційної інформації про клієнта?

- a) Збереження конфіденційності є необов'язковим для соціальних працівників
- b) *Розголошення конфіденційної інформації може порушити довіру та приватність клієнта*
- c) Конфіденційність не є важливою для людей похилого віку

10. Які інші професійні стандарти важливі при роботі з людьми похилого віку?

- a) Робота виключно на користь клієнта без урахування їхніх бажань та потреб
- b) *Повага до автономії та відповідальності клієнта*
- c) Відсутність необхідності дотримуватися професійних стандартів

Цей тест можна адаптувати та розширити відповідно до конкретних потреб та контексту роботи з людьми похилого віку.

*Шануй похилый вік, це – твоє
майбутнє*

